

Viborg domkirkes vestfront

Af Jens Vellø

1. Indledning

Den granitkatedral, hvis takkede profil i dag hæver sig over Viborgs røde borgerhustage, er i det store og hele en rekonstruktion bygget på én mands visioner. Historien herom er velkendt. Den startede i høsten 1830, da en ung kunsthistoriker Niels Laurits Høyen (1798-1870) på kongelig bevilling besøgte byen som led i en registrering af vore værdifulde bygningsmindesmærker. Tanken var vel allerede fra starten, at han ville samle materiale til en omfattende dansk kunsthistorie. I hvert fald skriver han til sin forlovede fra Randers den 20. august: »... Mit Udbytte er af den Art, at dersom Viborg og Ribe ei ganske skuffe min Forventning, så bliver jeg sagtens Author i løbet af næste Aar. Min Reise vil neppe blive Gienstanden for min skriven, men vel de danske Kirker og Kirkebygninger overhovedet...« (1). Af flere årsager blev værket aldrig til noget (2), men igennem et langt liv fik Høyen udmøntet sine ideer gennem en række restaureringer af vigtige middelalderlige- især romanske- monumenter, som i større eller mindre grad blev ført tilbage til deres formodede oprindelige udseende. Høyens centrale placering i denne stærkt modeprægede, nationalt og historisk orienterede restaureringskunst, som var fremherskende i Danmark i sidste halvdel af forrige århundrede, er alment accepteret, men mangler endnu en sammenfattende behandling (3).

Den sørgelige ombygning af Viborg domkirke sluttede 1876 flere år efter Høyens død. I dag er bygningen mere end 100 år, værdig til at betragtes som et historisk monument. Men i takt med en voksende viden om vore middelalderlige bygningers historie er erkendelsen af, at rekonstruktionen i sig bærer store fejlslutninger fra de ansvarliges side blevet så stor, at en fornyet gennemgang af det overleverede bevismateriale følte sig nødvendig.

Dette indebærer nødvendigvis ikke en afstandtagen til nybygningen, som vi i sidste ende må se Høyen som skaberen af. Som nyromansk monument vil den fremover være at betragte som et hovedværk. I det følgende skal der fremdrages nogle træk ved den gamle katedral, som på flere måder kaster nyt lys over dele af dens tidlige bygningshistorie, samtidig med, at forholdene omkring nybygningen sættes ind i en sammenhæng, som fremover sikkert vil give anledning til andre og måske mere radikale fremstillinger. Som eksempel er valgt vestfrontens udformning, som på flere punkter kan danne udgangspunkt for en diskussion af principperne for rekonstruktionens gennemførelse (fig. 1).

2. Høyens Viborg-besøg 1830

Men tilbage til Høyens Viborg-besøg fra slutningen af august til 10. september 1830, hvor han i følge breve-

Fig. 1. Viborg domkirke tegnet fra sydvest 1855 af Heinrich Hansen. Tegningen er indkommet til Nationalmuseet med arkitekt Storcks efterladte papirer

1922. Den er brugt som forlæg til litografiet på tavle XXVI i »Danske Mindesmærker«.

med følgende kommentar: »Fodgesims om Taarnet og hele Langhuset til Korset«. Midt på side 73 står: »Saaledes på det Søndre Taarn. Det nordre Taarn har bevaret sin Fodgesims, men den ligger høiere og gaaer omtrent i flugt med a-b på det Søndre Taarn, men forresten synes det ombygget næsten lige fra Sokkel- len.« – Disse rent registrerende notater viser klart Høyen som arkæologen med en udviklet iagttagelses- evne. Et samtidigt brev til Stiftamtmanden, F. Schön- heider, afslører, at han allerede dengang havde vidt- gående visioner om at se kirken befriet for senere til- bygninger og ændringer. Vi kan vel allerede da kalde ham *restaurator*. Brevet – fra opholdets sidste dag – citeres her fuldt ud, blandt andet for dets udførlige omtale af vesttårnernes tilstand (6):

Med hensyn til de mig af deres Højvelbaarenhed forelagte spørgs- maal, troer jeg med sikkerhed at kunne svare, at saavel det Jessen- ske Kapel som de tvende i Grundtegningen med E betegnede Ka- peller, samt det vestlige Gravkapel mellem Taarnene oprindeligt slet ikke hører med til Kirkens Bygning, men er senere tilbyggede Samme. Saa forskjellig deres alder og Bygningsmaade, saa have de alle det til fælles, at de ei ere indbundne i Kirkens Mure, men opførte til samme, og at den indre Kommunikation imellem denne og Sideskibene er tilvejebragt ved at gennembyrde den oprindelige Mur.

Hvad Trappebygningen op mod det nordlige Taarns vestlige Side angaar, da er denne vist lige saa gammel som Taarnet, men *dette* synes derimod at være *nyere* i dets nuværende form end det sydlige Taarn, der upaatvivlelig har bevaret det nederste Partie saaledes som det oprindelig har været. Det Fremspring som i Grundtegningen er antydnet med G, lade sig slet ikke fyldestgørende forklare, med mindre man antager som den eneste Levning af det vestlige store Portal der maa have staaet mellem begge Taarnene med et lidet Fremspring foran Taarmuren paa samme maade som vi se det ved det sydlige Portal. At der har været en Hovedindgang lader sig saa meget mindre omtvivle, som den inderste Deel af samme endnu findes ganske Heel i det vestlige Gravkapelle. Men for at slikt et Portal kunne anbringes maatte begge Taarnene ligge i et og samme Plan, hvad de nu ingenlunde gjøre, og desuden er det

nordlige Taarns Konstruktion saa skjodesløs, Trappegangen saa usymmetrisk anlagt, at det er en ren Umulighed, at bringe denne udvækst i Harmoni med det øvrige – som en senere tilsætning og en særdeles stødende Vanzir paa Kirkens vestlige Facade, ville det derfor være ønskeligt at denne Udbygning kunne bortfalde. –

Skulle De fra anden Side ingen Hindringer møde for iværksættel- sen af et saa mærkeligt og agtværdigt Foretagende, som det ville være at restituere Kirkens ydre oprindelige Former, saa meget Om- stændighederne tillade det, saa turde jeg maaske endnu minde De- res Højvelbaarenhed om de Vanskeligheder som Arbejdet frembyde og, som vist ville gjøre det højst ønskeligt, for ei at sige uomgaaeligt nødvendigt, at kalde en erfaren og grundig Architect til Hjælp.

Med den største Ærbødighed og hengivenhed Deres Højvel- baarenheds særdeles forbundne.

Viborg den 10 September 1830.

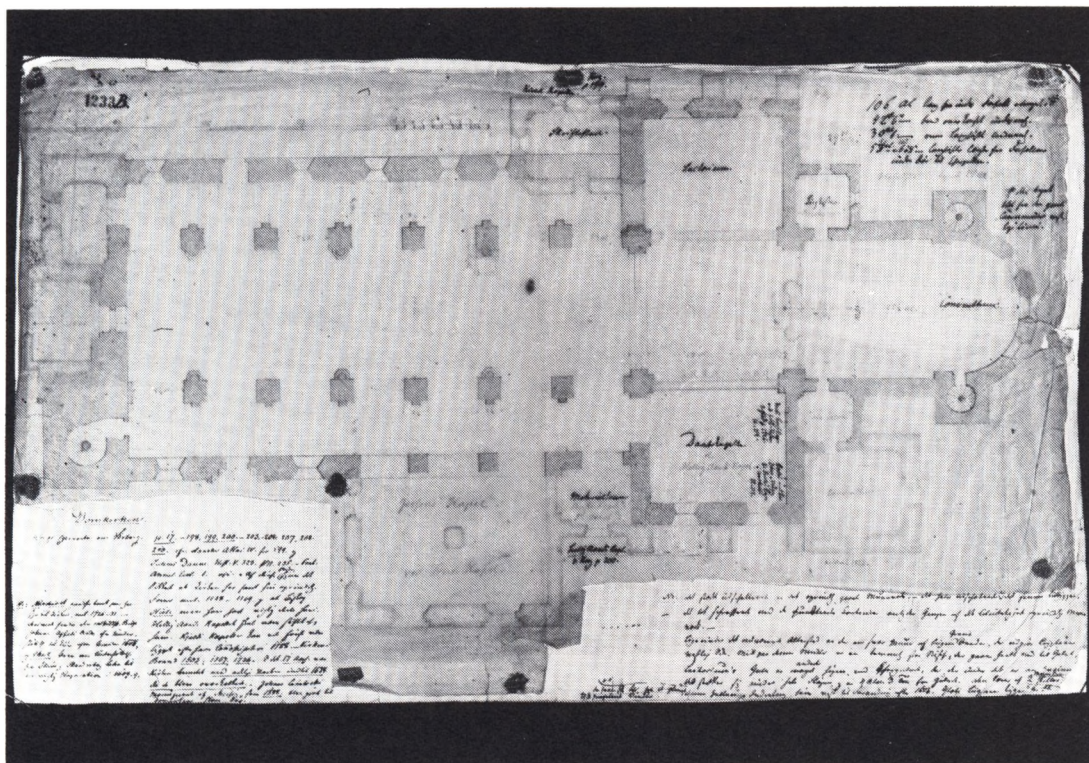
N. Høyen

Brevet viser, at Høyen har haft en plan af kirken til sin rådighed. Denne synes i dag at være bortkommet, men på Nationalmuseet findes blandt Høyens efter- ladte papirer kalket på tyndt papir af både en plan (fig. 3) og et længde-snit (7). Snittet er betegnet »Has- se Tegning 1771«. Denne må være den Hr. Magister Laurits Hasse, som på opfordring af overbygningsdi- rektionen i København nævnte år laver tegninger af kirken i forbindelse med forestående restaureringer (8). – På Høyens kalke af planen ser vi det *Jessenske Kapel* mod syd med en kantet pille i midten (9), mens det, som Høyen kalder *det vestlige Gravkapel*, i virkelig- heden er rummet mellem de to vesttårne. Der kan ikke herske tvivl om, at den plan, som Høyen omtaler i brevet, er den som Hasse lavede i 1771, og som Høyen har kopieret- med offentliggørelse for øje?

1771-planen er den første, vi har overleveret af kir- ken, men den har yderligere interesse, idet den må være grundlaget for de forskellige planer, som *murerme- ster Gulle* (1806-1892) laver gennem årene (jf. fig. 20). Vi skal ikke her komme nærmere ind på Gullevs an-

Fig. 3. Plan af Viborg domkirke. Planen er kommet til Nationalmuseet med Høyens efterladte papirer. Det er en kalke, sikkert foretaget af Høyen 1830, efter Laurits Hasses opmåling fra 1771. På planen ses kirkens forskellige tilbygninger, som i dag alle er borte. Bygningen mod sydøst, benævnt Conventhuset, blev nedrevet allerede 1828, og det nøjagtige omrids er blot overleveret gennem denne kalke, hvorfra det er vandret videre til 1800-årenes forskellige videnskabelige værker. De to skraveringer, med mørk for gammelt murværk, er sikkert påført af Høyen ved undersøgelserne 1830. Det anes, at vestfrontens nordre dele er vist med en åben skravering. Mål 1:500.

antikvarisk/arkæologiske løbebane, som er beskrevet andetsteds (10), men blot påpege, at han allerede i 1830 – 23 år gammel – hjalp Høyen med undersøgelserne i Domkirken (11). Under Høyens underskrift i det ovenfor citerede brev er tilføjet: »Den her omtalte Grundtegning er den 21. december laant Blytecker Gullev efter Hagemanns begjæring, og Gullevs tilstaaelse om modtagelse«. – Vi skal senere – i afsnit 6 og 7 – komme tilbage til Gullevs antikvariske indsats i forbindelse med kirkens restaurering og blot her påpege, at interessen for kirken er startet med Høyens besøg.

3. *Restaureringen planlægges – vestfronten i dag*
Høyens forslag i brevet »at restituere Kirkens ydre oprindelige Former« kom til at slumre et kvart århundrede indtil staden i 1855 fik en ny stiftsprovst: *Frederik Peter Welding* (1811-1894). Som sognepræst ved Domkirken indså han hurtigt nødvendigheden af en indgriben overfor bygningens voksende forfald. Med en stadig voksende energi var han manden bag talløse og lange skrivelser til Ministeriet for Kirke og Undervisning. Disse indledes allerede 24. juli 1856, 7 måneder efter udnævnelsen, påtegnet af Stiftsøvrigheden ved Stiftamtmanden og Bispem (12). Efter en del tovtækkeri får Kirkeinspektionen – med Welding i spidsen – bemyndigelse til at lade et overslag til restaurering udarbejde (15. nov. 1856), og der rettes henvisning til arkitekt Niels Sigfred Nebelong (1806-1871).

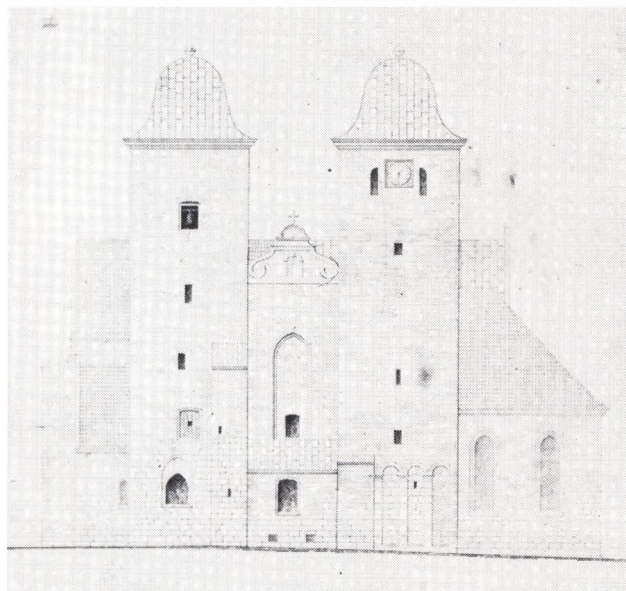

Fig. 4. Nebelongs opmåling 1859 – E1 – af Domkirkens vestside. Mål 1:500. Originalen på Landsarkivet i Viborg.

Valget er sikkert foretaget i samråd med Høyen, som kendte Nebelong, blandt andet fra dennes ledelse af Ribe domkirkes restaurering 1843-45.

Nebelong foretager de første undersøgelser i juli 1857 (13). I 1858 – den 5. august – holder Høyen sit berømte foredrag i kirken for »Selskabet for Danmarks Kirkehistorie«. Emnet var – som årene forud i Sorø (1854), Slesvig (1855) Haderslev (1856) og Ribe (1857) – den stedlige storkirke (14). Uden at vi ved meget om Høyens forberedelse til talen i Viborg, må vi gå ud fra, at han har gennemgået bygningen grundigt sammen med Nebelong. I løbet af 1859 gør Nebe-

Fig. 5. Nebelongs restaureringsforslag 1859 – E2 – af Domkirkens vestside. Mål 1:500. Originalen på Landsarkivet i Viborg.

long i samråd med Høyen sit restaureringsforslag klart, og den 19. september 1859 kan Kirkeinspektionen indsende det til Ministeriet ledsaget af en blikkap-sel med 14 tegninger, som bedre end ord illustrerer, hvad arbejdet ville indebære (15).

Figur 4 og 5 gengiver vestfronten »før« og »efter restaurering«. Restaureringsforslaget (E2) afviger radikalt fra situationen (E1), som var den tilstand, de to restauratorer – arkitekten og kunsthistorikeren – måtte arbejde ud fra (16). Hvorfor har de valgt en så dybtgående forandring, i stedet for blot at ombygge det nordre tårn?

At noget måtte ændres – set på baggrund af tidens modestrømninger – var indlysende og rimeligt. Alene for at opnå en symmetri i frontens opbygning måtte det nordre tårn falde, samtidig med at man måtte

finde en løsning på at få placeret en hovedindgang i det fremskudte midtparti. Allerede Høyens brev til Stiftamtmanden 1830 og hans betragtninger i notesbogen viser, at han var klar over de dybtgående ændringer, som vestfronten havde undergået siden færdiggørelsen i middelalderen. Vi synes ikke at have bevaret Nebelongs og Høyens overvejelser, der ledte frem til den valgte løsning, men det er indlysende, at blændingerne nederst på det søndre tårn (tre i vest og tre i syd) har været vejledende for nyformuleringen. Tårnene er gjort smallere i forhold til før, idet henholdsvis det søndre tårns nordmur og det nordre tårns sydmur er trukket tilbage med, hvad der svarer til

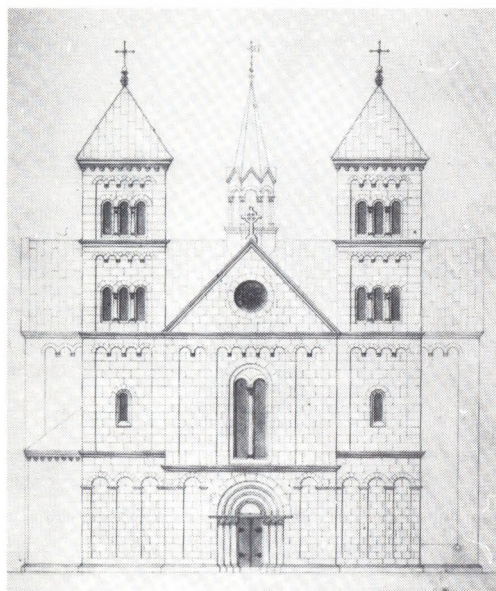

Fig. 6. Nebelongs restaureringsforslag 1863 af Domkirkens vestside. Mål 1:500. Originalen på Landsarkivet i Viborg.

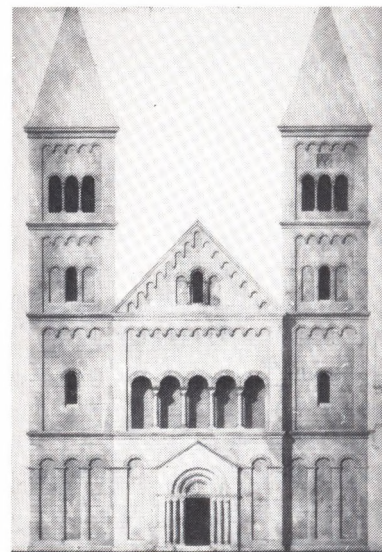

Fig. 7. Usigneret restaureringsforslag af Domkirkens vestfront. Det er sikkert udført af Tholle 1867/68. Mål 1:500. Originalen på Landsarkivet i Viborg.

bredden af en af de nævnte blændinger. Herved er de rektangulære tårne blevet kvadratiske, samtidig med at der blev åbnet mulighed for et bredere fremskudt midtparti i hele midtskibets bredde.

Det spændende projekt var hermed søsat, men der gik næsten 4 år, før arbejdet kunne påbegyndes. Der måtte laves nye overslag, tegningerne blev ændret lidt, men stadig synes det at være det gamle sæt fra 1859, der er normgivende. Vi kan ikke følge Nebelongs (og Høyens) forskellige overvejelser i detaljer, men de bevarede arbejdstegninger giver mulighed for at følge en vis linie i ændringerne (17).

En enkelt tegning skal fremhæves, idet den viser en væsentlig station på vejen til det endelige resultat. Tegningen, dateret af Nebelong 1863, viser vestfronten i en noget modificeret udgave (fig. 6). Tårnenes 8-delte tage er nu blevet til lave pyramider, og de tre vinduer i tredje stokværk har fået ens højde. Båndet over midtportalen er stadig sænket lidt i forhold til båndene på tårnene. Det høje midtvindue er bibeholdt.

På en udateret tegning (fig. 7) er båndet hævet, men mere overraskende finder vi lige over et åbent galleri med 5 åbninger i stedet for det høje vindue. En model af kirken (fig. 8) med det hævdede bånd, men med 3 store vinduer i stedet for galleriet er indkommet til Viborg Stiftsmuseum 1954 fra Weldings efterkommere, som oplyste, at modellen stammede »fra kirkens arkitekt« (18). Nebelongs konduktør, Julius Tholle (se afsnit 4 og 5), skriver om modellen i et brev januar 1868 til sin svigerfader: »...Captain Rosenkrands er begyndt paa at gjøre en Model af Domkirken ... jeg kommer nu af og til og ser til ham, det morer mig om det kunne blive rigtigt godt« (19).

Kirken i dag (fig. 9) har en vestfront, der i det store og hele bygger på Nebelongs forslag fra 1859. Båndet

over midtportalen er dog flyttet op, som vi så det på 1863-forslaget, ligesom vinduerne i tårnenes to øverste stokværk har fået ens højder. Trekantgavlens noget indviklede udsmykning på 1859-forslaget er ligeledes ændret 1863 til et cirkel-vindue, som vi også finder i dag.

Efter denne korte gennemgang af nogle udvalgte forslag til vestfrontens udformning må vi konkludere, at Nebelongs (og Høyens) 1859-projekt har været alt-dominerende ved genrejsningen. Men de forskellige bud på løsninger af flere detaljer viser dog klart, at alt ikke var givet på forhånd. Men hvad siger de ansvarlige selv om sagen?

4. Høyens monografi i Danske Mindesmærker

Den 3. juni 1863 godkender Ministeriet planer og

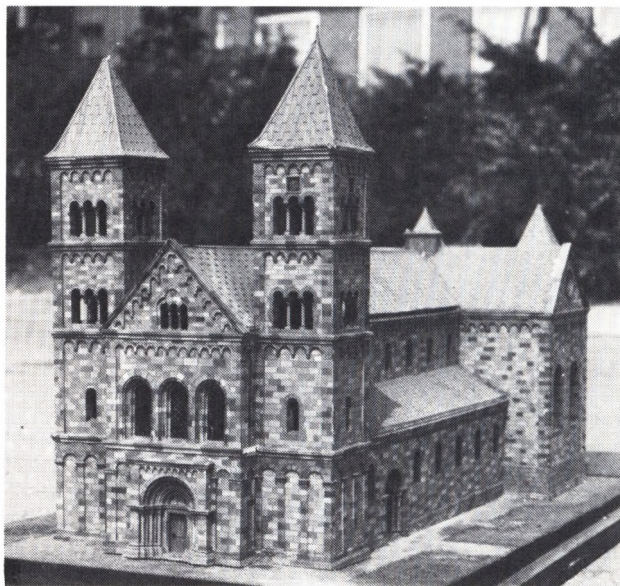

Fig. 8. Model af Viborg domkirke udført 1868 af officeren baron H.F. Rosenkrantz (1822-1905). VSM 6/1954. Foto: J.V. 1980.

overslag til restaureringen, og straks begynder et pulserende liv i og omkring kirken. Vi skal her ikke komme ind på hele restaureringens forløb, men blot påpege, at den blev langvarig – og ikke uden sværds slag. Resultatet blev det velkendte, at hele kirken i etaper fra øst mod vest blev nedrevet til grunden (krypten undtaget) og jævnsides hermed genopført – i det store og hele efter Nebelongs 1859-forslag. Sideløbende arbejdede Høyen på sin monografi om kirken. Den udkom i det statelige samlingsværk »Danske Mindesmærker« med 1870 på titelbladet, men var iøvrigt blevet udsendt fordelt på 4 hefter i årene 1863, 1865, 1867 og 1868, som et resultat af det løbende arbejde. Hefterne bestod af litograferede tavler med motiver fra den gamle og nye kirke – materialet kunne samtidig bruges i arbejdet med at skaffe penge! Hvert hefte bestod af tre tavler, og med det sidste – fra april 1868 – kom Høyens 19 sider lange redegørelse samt forklaring til tavlerne.

Høyens tekst bygger dels på selvsyn af kirken, dels på en brevveksling med »manden på stedet«, Nebelongs konduktør, arkitekt *Julius Tholle* (1831-1871). Vi skal nedenfor nærmere komme ind på Tholles antikvariske indsats og her holde os til den autoriserede fremlægning ved projektets ophavsmand. Situationen var i begyndelsen af 1868 – mens Høyen lægger sidste hånd på sin tekst – denne, at den løbende nedbrydning og genopførelse var nået frem til vesttårnene, hvor nedtagelsen netop er begyndt. Af sammenhængen i teksten om dette afsnit ser vi, at beskrivelsen bygger på tilstanden før restaurering, men der argumenteres for, *hvordan det må have været* eller rettere *hvorledes det skulle restaureres*. Teksten er formet som et brilant forsvar for ombygningen, og vi gentager den her, idet den indeholder flere væsentlige bygningsarkæologiske oplysninger (Mindesmærker s. 40 og 45):

Taarnene i Vester have paa Langhusets Nord- og Sydside kun et ubetydeligt Fremspring, og i deres oprindelige qvadrade Skikkelse staae de, efter Stilens Fordringer, i et smukt Forhold baade til Vestsiden og til hele Bygningen. Rummet imellem dem, hvor Kirkens Forstue har været, har aldeles mistet sin oprindelige Indretning. Af dets vestre Side findes kun Fundamenterne, som vise, at den har traadt et Par Alen frem foran Taarnene; af dets østre Side (dets indre Muur) er den nederste Deel, med den gamle Indgang fra Forstuen til Hovedskibet, endnu bevaret. Denne Muur er ifølge sin Tykkelse beregnet paa at være en Hovedstøtte for hele dette Parti, og i Nærheden af Rhinen kan paavises en lignende Fordeling af Grundmurenes Styrke i den forreste Deel af Kirken...

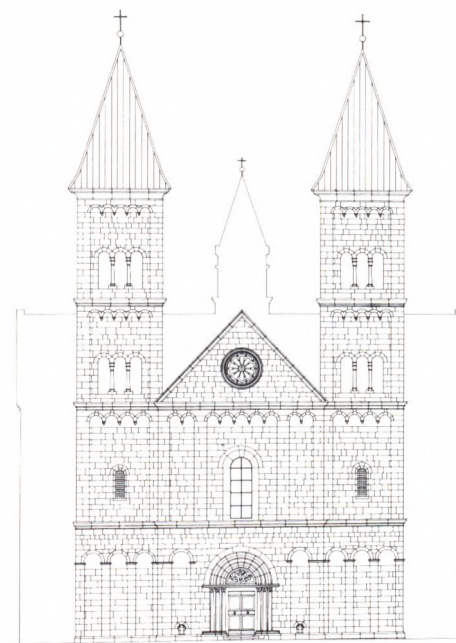

Fig. 9. Domkirkens vestfront i dag. Mål 1:500. Opmåling 1971 ved Århus Tekniske Skole. Originalen i Domkirkens arkiv.

Hovedskibets vestre Side har forneden beholdt sin gamle Granitmur og den rundbuede Indgang fra Forstuen, men Graniten naaer ikke høiere op end til Baandet under Galleriet paa Langsiderne. Hele den øvrige Muur er af brændte Steen, kun temmelig høit oppe, lige i den sydvestre Krog, ses et Par Granitqvadre, som maaskee endnu indtage deres oprindelige Plads. Denne Side af Hovedskibet maa betragtes i Forening med Taarnene, af hvilke det søndre har sin gamle anselige Vindeltrappe med Indgang fra Sideskibet, medens det nordre indeholder et Gravkapel fra 1665. Dette Taarn er imidlertid, som man udvendig tydeligt kan see ombygget lige fra Grunden og Indretningen af dets underste Deel til Kapel hidrører fra denne Ombygning efter 1501, som ogsaa dets spidsbuede Vinduer udviser. Det søndre Taarn har derimod udvendig i en Høide af omtrent 10 Alen bevaret sit gamle Udseende mod Syd og mod Vest, hvor det tillige angiver sin oprindelige Brede. Dets Muur er ikke eensformig som paa Chortaaarnene, men den har paa hver Side tre flade, rundbuede Blindinger mellem Liserner med Kragbaand under Buerne. Baade i Udsmykning og Omfang har det stor Lighed med det søndre Taarn i Ribe, som blev nedbrudt 1790-98, men hvis Rester bleve omhyggeligt undersøgte og tegnede af Theophilus Hansen 1836.

Pladsen, som nu optages af en bred Muurstiver til Udvidelsen af det søndre Taarn, af Trappegangen op til det nordre, og af Forsiden til Sehested Gravkapel, strækker sig hen over de Fundamenter, paa hvilke engang Hovedskibets oprindelige Forside reiste sig og traadte et Par Alen frem foran begge Taarnene. Indenfor den laa Hovedskibets Forstue, der ikke har havt den dybe qvadrante Form som det tilsvarende Parti i Ribe, men i sit Længde- og Brede-Forhold mere stemmet med Lunds Domkirke. Paa begge disse Steder træder man imidlertid ind i en Forhal, der aabner sig aldeles frit til Hovedskibet og har dets fulde Høide, medens man derimod i Viborg kom ind i en Forstue, som ved den ovennævnte Granit-Muur var skilt fra den øvrige Kirke og kun giennem dens rundbuede Dør havde Forbindelse med den. Oven over denne Forstue maa der have været en stor Tribune med Indgang fra Taarnstrapperne. Den fik sin Hovedlysning fra Forsiden, ind mod Hovedskibet kan den derimod have havt et Par Arkader, i Flugt med Langsidernes Gallerier, eller ogsaa een eneste stor Bue svarende til den mellem Langhuset og Korset og baaren paa Hiørnepiller op til Taarnene. Ved et saadant Anlæg, som upaatvivlelig har været overhjulvet, baade forneden og foroven, bliver det begribeligt, hvorfor man har givet den indre Muur en Styrke, som her virkelig behøvedes, og hvorfor man har fremskudt den egentlige Forside, da Forstuen el-

lers ikke kunde faae en passende Dybde. I den anselige Klosterkirke i Limburg an der Haardt, større og et heelt Hundredaar ældre end vor Frue i Viborg, var der ogsaa en hvelvet Forstue, medens hele den øvrige Kirke, med Undtagelse af Krypten havde flad Dækning.

Som et væsentlig supplement til denne beskrivelse af kirkens vestdel skriver Høyen 1868 i forklaringen til værkets tavle XXVI udgivet allerede 1863 i 1. hefte (se fig. 1):

Domkirken før sidste Restauration, seet fra Vesten. Taarnene vise sig her med den Forandring, som de undergik efter Branden 1501. Det nederste Parti paa det søndre Taarn med de tre Blindinger mellem glatte Lissener er det Eneste, der er levnet af det gamle. Dette Parti angiver tillige Taarnets oprindelige Brede mod Vest. Den derpaa følgende Muurstiver angiver tillige den Tilvæxt i Brede, som Taarnet fik ved den ovennævnte Forandring. Det nordre Taarn blev ombygget lige fra Grunden og den tilbyggede høie Taarntrappe med Halvtag angiver tillige den tilsvarende Brede, som dette Taarn fik ved Forandringen. Mellem begge Taarnene paa den gamle Forstues indsnævrede Plads ligger Malte Sehesteds Gravkapel under et Halvtag, som støtter sig op til Hovedskibets vestre Muur med det store spidsbuede Vindue. Denne Hovedskibets nuværende Forside, opført af Muursteen, hviler paa den gamle Forstues indre Muur af Granit. Den forqvaklede Gavl bærer Mærker af Istandsættelser baade paa Frederik den andens og fjerde Frederiks Tid. Kalotterne afløste de høie blytækkede Tømmerspiir, som brændte 1726. Øverst i det nordre Taarn er der bagved den yderste Muurskal fundet tydelige Spor af sex Vinduer eller Lydhuller, som efter al Sandsynlighed hidrøre fra Restaurationen efter 1501.

Disse var ordene. Herpå har vor viden hvilet. 1870 dør Høyen, 1871 Nebelong og Tholle. Men genopbygningen af vestfronten var dog så langt fremme, at der kunne holdes rejsegilde den 31. december 1871. Afslutningen på arbejdet overdroges den dygtige arkitekt *H.B. Storck* (1839-1922).

5. Antikvariske undersøgelser og restaureringens færdiggørelse

Høyens fremlægning af kirkens bygningshistorie har i realiteten været uanfægtet siden den fremkom 1868. Nok har der regelmæssig været røster fremme om, at resultatet var noget spekulativt, men arkæologer og kunsthistorikere har samstemmende ment, at en ny-formulering af bygningshistorien var nær umuliggjort af den gennemførte restaurering, hvorved et mere nuanceret dokumentationsmateriale var gået tabt. Dette gælder ikke blot vestfronten, som vi koncentrerer os om her, men *hele* kirken, som blev genopført i samme skematiske stil. Begrundelserne herfor finder vi blandt andet i Høyens opfattelse af Domkirkens datering, som han i »Mindesmærker« udtrykker således (s. 39): »... men dens Grundplan er imidlertid i alt det væsentlige bevaret og viser, at een og samme Tanke fra først af har gaaet igennem hele Anlægget«, og (s. 48): »Endskiønt det fremgaaer af det foranførte, at vi savner bestemte Tidsangivelser for Opførelsen af Viborg Domkirke, vil der dog være al Rimelighed for at den har staaet under Bygning fra henvend 1130 til henvend 1170, og at en saa betydelig Deel har været fuldendt ved 1150, at Gudstjenesten alt dengang kunde holdes i den...«. Denne opfattelse ser dog tydeligvis bort fra det forhold, at der – som anført af Høyens selv – indgik tegl i kirkens vestdel, som altså – *hvis* teglen var oprindelig på dette sted – nok måtte sættes noget senere end 1170 (20).

Men en nagende tvivl om resultatets (restaureringens) rigtighed voksede i takt med vores større viden om middelalderens bygninger. I disse år er grundlaget for Høyens (og Nebelongs) restaurering søgt fremskaffet i arkiver, biblioteker og museer, samtidig med at arkæologiske udgravninger omkring kirken har givet anledning til nye synsvinkler på kirkens middelalder-

lige byggeforløb (21). – Men tilbage til vestfronten.

Høyen skriver: »Af dets (rummet mellem tårnene) vestre Side findes kun Fundamentene ...«. Baggrunden for denne sætning er et af brevene fra Tholle, som nu sammen med meget andet vigtigt bevismateriale ligger blandt Høyens efterladte papirer på Nationalmuseet. I brevene har Høyen understreget vigtige afsnit eller skrevet NB ude i marginen. Det første brev i rækken er fra oktober 1865. Det gengives ordret, idet vi allerede her får et indtryk af Tholles væsentlige betydning for dokumentationsmaterialets tilblivelse:

Viborg d. 29. October 1865.

Kjære Her. Professor Høyen

Maae jeg tillade mig, forinden jeg gjør den af Her. Professoren ønskede Grundplan af Viborg Domkirke færdig, at bede Dem godhedsfuldt at besvare mig følgende: Det er jo en Plan af kirken efter Restaurationen der ønskes? Ved de foretagne Udgravninger foran Kirkens Vestende, forefandt jeg Grunden, som vist er paa medfølgende lille Tegning; den røde Linie antyder Formuren paa den approberede Plan, den blaa Linie hvad jeg antager maatte kunde blive Forsiden, efter hvad det forekommer mig at Grunden viser, der vindes derved lidt mere Plads til Forhallen og til Orglet, og det større Fremspring vil vel ikke skade Facadens Character. Vil Professoren have den godhed at lade mig vide efter hvilken af disse Linier jeg skal udføre Planen, jeg skal da naa jeg kommer til Kjøbenhavn om en fjorten Dages Tid bringe Dem denne Tegning tilligemed den af Høikirken. Jeg haaber, hvis Vejret holder sig endnu otte Dage, at naae at have Baandet under Søjlegalleriet lagt og dermed standser Arbejdet med opførelsen for iaar.

Ærbødigst Deres heng.

Jul. Tholle

Den omtalte lille tegning fandtes også blandt Høyens papirer (fig. 10). Den er sin enkelhed til trods, et vigtigt bevis for vestfrontens fremskudte midterparti. Supplerende udgravninger 1974 (se afsnit 9) har underbygget Tholles undersøgelser.

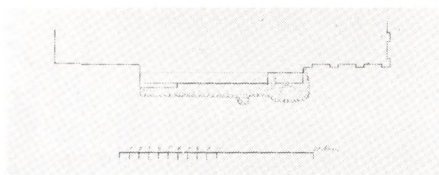

Fig. 10. Plan af fremgravede fundamenter ved Domkirkens vestfront. Mål 1:500. Opmåling ved Tholle 1865.

Men der skulle gå mere end to år før restaureringen nåede frem til vestenden. I begyndelsen af 1868 begyndte nedbrydningen af tårnene, og igen kan vi indlede betragtningerne med et citat fra »Mindesmærker«, denne gang fra slutningen af forklaringen til tavle XXVI (jf. fig. 1): »Øverst i det nordre tårn er der bagved den ydre Muurskal fundet tydelige spor af sex vinduer eller Lydhuller, som efter al Sandsynlighed hidrører fra Restaurationen efter 1501«.

Baggrunden for disse mærkeligt konkrete oplysninger er et brev fra Tholle februar 1868:

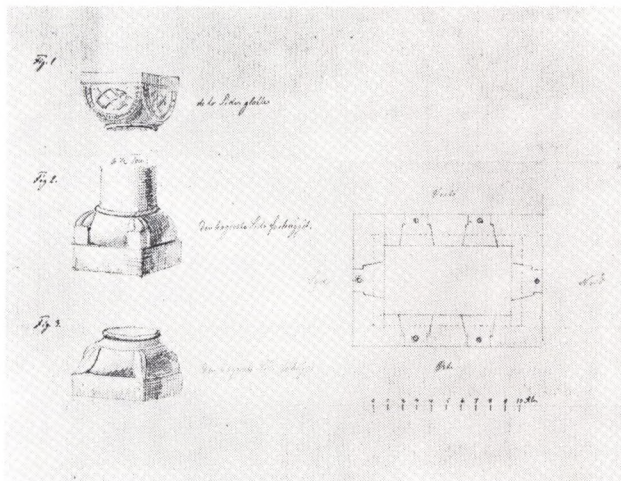

Fig. 11. Plan af Domkirkens søndre vesttårn i en højde af 34 alen. Til venstre tre af de i murværket fundne baser og kapitæler. Opmåling ved Tholle 1868.

»Viborg d. 11 Februar 1868.

Høistærede

Herr Professor Høyen!

Ved nedbrydningen af det søndre Taarn har jeg i en Høide af 34 Alen over Sökkelen fundet meget tydelige Spor af 6 Vinduer alle med en Søjle i Midten. Paa medfølgende lille Grundtegnig er Anordningen angivet; (her fig. 11) alle Söklerne stode paa deres plads, den ene, Fig. 2 med et afbrudt Stykke Skaft af 1 Alens Længde, en anden Sökkel var et omvendt Søjlehoved, Fig. 1, en tredje havde smukke Hjørneblade, Fig. 3; de øvrige lignede Søjlesöklerne i de fleste af Triforiernes Søjler. Stumper af Søjleskafter, alle af en Tykkelse, circa $6\frac{1}{2}$ », fandtes spredte omkring i Muren. Den i Planen antydede Form af Vinduer stod muret et lille Stykke op fra Bunden, og udvendig vare af Kanterne udtagne Stykker af Muursten, for at faae den senere Muur indbunden, saaledes vare altsaa disse Vinduer ikke til at opdage udvendig fra. Den indvendige Del af Taarnmuuren, inden for den punkterede Linie, er af en anden Beskaffenhed end den Deel af Muren uden for denne Linie, idet den er bedre muret, med mere hele Steen og federe Kalk; høiere oppe var Muren eens helt igjennem, meest bestaaende af Brækker. Alt Muurværk vi endnu er truffet paa er alene af brændte Sten, aldeles uden Granit, paa disse Søjlebrudstykker nær. I det nordre Taarn er ikke Spor af saadanne Vinduer i samme Høide.

Med sand Høiagtelse Deres hengivne

Jul. Tholle

Den medfølgende tegning fandtes – som det var tilfældet med den foregående fra 1865 blandt papirerne og kan her bringes som figur 11. De tegnede baser og kapitæler, som vi senere skal komme tilbage til, findes i dag liggende løst i kirken og på Viborg Stiftsmuseum. Her skal vi koncentrere os om planen.

Høyen skriver, at fundet er gjort i det nordre tårn, men dette må være en fejlskrivning, da Tholle udtrykkeligt skriver, at det drejer sig om det søndre. Vi kan i dag kun gætte på grunden til Høyens fejllæsning, men det kan ikke udelukkes, at han virkelig har ment det nordre. Dette var jo tydelig stærkt ombygget, og her ville vinduer i tegl passe fint. Det søndre tårn havde jo nederst bevaret detaljer i granit (blændingerne), og et videre byggeri her helt uden (genanvendt) granit måt-

te for Høyen være påfaldende. For ham var kirken jo færdiggjort omkring 1170- og følgelig uden anvendelse af tegl.

Nogen dybere diskussion af fundet bliver der ikke lejlighed til. Høyen sidder netop og skriver sin tekst færdig til »Mindesmærker«. Heftet udkommer i april 1868, og Tholles fund når blot lige at komme med i forklaringen til tavlerne men med påstået placering i *nordtårnet*. Nedbrydningen fortsætter. Høyens breve til Tholle synes ikke bevaret, og Tholles næste brev – i marts – drejer sig mere om hans egen situation end om bygningsiagttagelser. Blot nævnes kort fundet af formsten fra et vindue. Brevet bringes her, idet det giver et fint indblik i problemerne omkring restaureringens færdiggørelse:

Viborg d. 12. Marts 1868.

Mange tak Kjære Her: Professor for Deres Brev og fordi De nok vilde unde mig en lille Udenlandsreise; nu stille Tingene sig imidlertid lidt anderledes; da jeg skrev mit forrige Brev var der Tale om at standse Arbeidet ved Domkirken i et helt Aar; dette er nu Opgivet, Arbeidet bliver nu fortsat, om end ikke med stor Kraft i Sommer, saa dog saameget at jeg ikke tør troe at jeg kunde være borte herfra; men en Reise paa en 6 a 7 Maaneder fra Efteraar til Foraar kunde der vel nok være Tanke for. Jeg lever jo her uden at see og høre Noget, der er til Gavn og Gode for mig som Architect, Domkirken naturligvis undtagen, saa Aanden bliver virkelig indtørret og kommer til at trænge til en opfriskning og nyt Næringsstof. – Jeg har nu skrevet til Justitsraad Nebelong derom, saa han taler vel nærmere med Prof. derom og saa er De jo nok saa god at interessere Dem for mig.

Nu ere Taarnene da nedbrudte til Sideskibene og der er siden ikke fundet noget at lægge videre Mærke til, nogle brændte Steen dog, fra en gothisk Vinduespost. Med Collecten gaaer det meget godt, man veed jo endnu ikke det bestemte Resultat fra Sognene i Jylland; men uden for Collecten er tegnet 6000 Rd. og Viborg Byes Bidrag bliver omtrent 5000 Rd. saa det er dog en god Begyndelse til de 80.000. – Med mange Hilsener fra min Kone og fra

Deres med Høiagtelse hengivne
Herr, Professor Høyen R. af Dbr.
Jul. Tholle

Fig. 12. Domkirken under nedbrydningen af vestdelen. Bemærk at sydsiden af tårnet er bygget i tegl næsten fra grunden. Ukendt fotograf 1868.

Høyen, Nebelong og Tholle har håbet at færdiggørelsen af Viborgafsnittet i »Mindesmærker« kunne styrke restaureringenssagen, som ikke skred planmæssigt frem på grund af Ministeriets indefrysning af bevillingerne. Men Høyen må ved det årlige syn den 2. august 1868 tilføre synsprotokollen følgende sørgmodige passus: »*Det liv som vi forrige År fandt på Byggepladsen er ophørt, alt er stille, der er indtraadt en Standsning i hele Arbeidet, som er højst beklagelig ...*« (22). Situationen er indfanget af en ukendt fotograf, som viser det halvt nedbrudte sydtårn bag de maleriske rester af kirkens sydlige sideskib (fig. 12).

Men der kommer dog langsomt gang i sagen, og ved synet den 21. juli 1869 kan Høyen notere:

»Siden det forrige Syn 2^e August 1868 ere de Partier af Hovedskibets Sider, som endnu vare staaende, fuldstændigt nedtagne tilligemed de staaende Mure til Sideskibene og hele Vestsiden med den

tilbagestaaende Rest af Taarnene. Fundamenterne ere overalt undersøgte og fornyede. Jordsmonnet paa Kirkens nordre Side afgravet, og den store Stillads, til de nye Taarnbygninger og langs med Hovedskibets Sider, reist.

Alle Hovedskibets Piller ere nu opførte, fire af Arkaderne staae færdige og man er ifærd med at arbejde paa de øvrige. Taarnene og Forstuen imellem dem have alt naaet en Høide af mere end 5 Alen og under hele Forpartiet er der indrettet Kjældere, for der at ind sætte de gamle bevarede Ligkister. I det søndre Taarn kommer den store Trappe; det nordre er derimod, efter dets forrige bestemmelse, indrettet til Gravcapel.

Endnu i dette Aar bliver alle Hovedskibets Side-Arkader opførte til Baandet under Galleriet (Triforium) og Forstuens og Taarnenes Mure ville naae den samme Høide...«

Efter arbejdets standsning er man nu igen i fuld sving, men gennem synsprotokollens nøgterne oplysninger får vi ikke megen hjælp til forståelse af restaureringsprincipperne her i arbejdets slutfase. Vi må igen gå til de bevarede breve – og aviserne. Disse viser en voksende interesse for sagen, og i Viborg Stifts-Tidende finder vi den 19. august 1869 en spændende artikel, som på væsentlige områder uddyber protokollens sparsomme oplysninger. Blandt andet nævnes de fundne baser, søjler og kapitæler samt den arkæologiske udgravning foran vestfronten. Formuleringen er ikke altid helt klar, men som helhed giver artiklen en forbavsende dækkende beskrivelse af de overvejelser som Høyen og ikke mindst Tholle gør sig ved slutningen af genskabelsesprocessen. Det er nok den sidste, som er meddelelsen til journalisten:

Vi troe at skyldte vore Læsere nu at give en Meddelelse om, hvorledes det staaer sig med det betydningsfulde Arbeide, der har staaet saa længe paa i vor By, nemlig Domkirkens Gjenopbyggelse, en Meddelelse, der sikkert vil interessere en større Kreds. Vi gjøre dette med saa meget større Glæde, som der i Sommer har været en Drift og Fremgang ved Arbeidet, der lover godt for Fuldendelsen og antyder, hvor nær den kan være, naar blot Pengemidlerne ere tilste-

de. Arbeidet strækker sig iaar over den hele Høikirke (til Sideskibene er kun grunden efterseet og sikret), Taarnpartierne og Forpartiet med Portalen og Forstuen. Et betydeligt Arbeide under Jorden er udført, for at sikre Grunden under Taarnene og tilvejebringe sømmelige Gravcapeller istedetfor de mørke og fugtige Kjældere, i hvilke der henstod en Mængde Liig, som Kirken skylder at give Hvileplads. Fornyet staaer nu den hele række af Piller, der danne den Arcaderække der bærer Høikirkens mægtige Sidemure med det åbne Galleri (Triphoriet) i næste Stokværk og Vinduespartiet i øverste. Disse Pillers stærke Bærekraft træder frem for Beskueren med et eget Indtryk af den Lethed og Ro, det rytmiske Liv, med hvilken de paa begge Sider række til hinanden ved Hjælp af de forbindende Buer (Rundbuer), der række fra Pille til Pille og støtte sig selv og det hele Parti mod Østen til Korset (Korsbygningen) og mod Vest til Taarnene. 4 Fag staae færdige med deres Buer og Baandet, der afslutter dette Parti. De øvrige Buer er man ifærd med at opsætte. Paa den nordlige Side nærmer Arcaderækken sig sin Fuldendelse.

Taarnene træde nu frem i deres oprindelige Fiirkant, befriede for den plumpe Formuring, ved hvilken man i en tidligere Tid, formodentlig efter Branden 1501, vilde støtte dem og gjøre dem istand til at bære de høje Spiir, uagtet man derved forvanskede deres hele Form, gjorde dem aflange og indsnevrede Partiet mellem Taarnene saaledes, at det Oprindelige aldeles forsvandt. Det kunstneriske Skarpsyn og den kjærlighedsfulde Omhu for det svageste Spor har feiret mange Triumphere ved dette Arbeide. Et Par saadanne maae vi omtale. Bygmesteren havde paa Tegningen af Taarnene anbragt som Lydhuller buformede Aabninger, tredeelte ved tvende Søjler med Sokkel og Capitæler i Lighed med det hele Høikirkens Indre omløbende Galleri. Han havde kun det at forsvare sig med, at saadan maa det have været efter hele Anordningen i Kirken. Men da man nu kommer til at nedtage dette Parti, finder man paa samme Sted i de gamle Fyldingsmure de af Ilden for en Deel ødelagte smaae Søjler med Sokler og Capitæler, hvoraf en Deel kan bruges igjen, alt i den Stiil, hvori det øvrige er dannet, væltet om og brugt til Fyldning i Muren. De staae til Eftersyn i Architectens Locale paa Pladsen. Da det syntes, at alle Spor til det fremspringende Dørparti fattedes, havde Professor Høyen alt længe havt Øie for, at et tydeligt afbrudt Stykke Baand eller Gesims af smukt Arbeide tydede paa, at det havde været ført videre udad i den Retning, i hvilken det pegede hen. Ved nu at foranledige gravet i Grunden foran, forefandtes ganske rigtig et Muurunderlag, der viste Fremspringets Form, og ved at følge denne Anviisning kom først ret Forbindelse og Harmoni frem mellem de enkelte Dele.

Fra Søsterkirken i Lund, der stammer fra samme Tid og samme Tanke som Domkirken i Viborg, har Architect Tholle, der leder Arbeidet ved Domkirken, faaet bibragt en saare heldig Tanke, hvorved man kan beholde det store Vindue i det vestre Forparti utildækket af den store Orgelbygning, der pleier at skjule dette Vindue. I Lund, hvor man nu er ifærd med at nedtage Taarnene og Forpartiet, har man nemlig faaet sluttet Accord om en Bygning af Orglet saaledes, at denne fordeles perspectivisk paa begge Sider af Vinduet, saa at dette bliver frit. Man haaber derved at kunne vinde betydeligt af dette rige Lys, naar det føres ind, dæmpet ved farvede Ruder.

Der er nu nogle og fyrgetyve Steenhuggere beskæftigede paa Pladsen. Vi have faaet Arbeider udførte, der i Fiinhed og Skarphed overgaaer Alt, hvad man kunde tænke sig udført i den haarde Granit. Hovedinteressen samler sig i disse Dage om de opsatte Dele af dørpardt, der lover at blive ganske deiligt.

Arbejdspladsen er i Sommer bleven besøgt af en usædvanlig Mængde Mennesker af alle Samfundsklasser, der alle have medtaget Indtryk af Arbeidet, som de længe med Glæde ville bevare. En Mand, der i Sommer med et større Selskab besaa Kirken, gik længe tvær og gnaven omkring derinde, brummende over de mange Penge, der brugtes, og hvad dette hersens Arbeide egentlig skulde til. Da kommer han hen foran den færdige Chorrunding med det fristaaende Galleri. Og nu var han overvunden og overgav sig paa sin Maade, udbrydende: »Nei hør, veed I hvad! det er – her kom en af de drøieste Eder – dog mageløst! det er min Sjæl og Salighed! godt«, og Skjællene vare faldne fra hans Øine. Saadan er det gaaet Mange. Gid det gaae Alle ligerviis, som mangle Øie og Hjerter for vore Fortidsminder!

Foruden beskrivelsen af forholdene på byggepladsen får vi i et kort glimt at vide, at Tholle har fået mulighed til at dyrke sammenlignende studier ved den sideløbende restauration/ombygning af Lunds domkirkes vestparti (23). I et brev til svigerfaderen (24), får vi Tholles egne ord for overvejelserne. Af sammenhængen ser vi, at mange løsninger på detaljer blev diskuteret grundigt undervejs. Men også, at det sjældent var gennem bevarede spor i bygningen selv, man nåede til et resultat.

Viborg d. 7 October 1869.

Kjære Svigerfader!

Det er en Skam at jeg ikke alt for længe siden har skrevet; men – ja jeg vil dog ikke begynde paa Undskyldningernes Række; men hellere see at gaae til Teksten. Jeg vil der først søge at besvare de i Deres Brev fremsatte direkte Spørgsmaal. 1) Vestfacaden. Baandet er flyttet op i Høide med det paa Taarnene og med Hovedgesimsen paa Sideskibene; Portalet tror jeg nok staaer i smukt Forhold til det Hele; det der nu staaer af Portalet gjør alt et næsten storartet Indtryk omendskjønt Buen endnu ikke er kommet paa. 2) Lyset i Forhallen har der været megen Discours om; Neb. vilde først have Lysåbninger i Blændingsbuerne; men det blev ikke bifaldet, saa vilde Synet have at Tympanum skulde være en Glasrude, noget jeg for min Part fandt meget uheldigt og Inspectionen ogsaa, den vilde endog foretrække slet intet Lys; saa foreslog jeg at ordne Orglet paa en lignende Maade som det bliver i Lund nemlig: (fig. 13) og dette

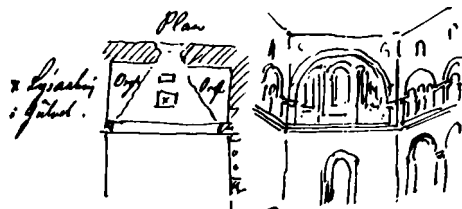

Fig. 13. Skitse af Domkirkens vestdel. Plan og blik fra øst ved Tholle i brev til svigerfaderen 1869.

bifaldt Synet; men om det er frafaldet Glarvinduet over Døren, veed jeg ikke; men haaber det. Denne Maade at ordne Sagen paa har efter min Mening væsentlige Fordele; Orglets Byrde fordeles bedre paa Bjælkelaget; det vil gjøre en smukkere perspectivisk Virkning, der vil komme udmærket smukt Lys i Forhallen; det store Vindue i Vestfacaden vil kunne sees fra hele Kirken. Dette Vindue vil komme til at sidde 3 Alen over Gulvet i Orgeltribunen saa at Organistens Hoved, selv om han sidder paa en Forhøining langt fra vil naae op dertil (Claviaturet er imellem begge Orgelhalvdele ... under Vinduet), da Vinduet sidder saa høit og frit, vil det kaste næsten hele sin Lysmængde ned igjennem Aabningen i Gulvet, der for at

beskyttes omgives af et Gelænder, og der bliver da Plads nok alligevel til et stort Chorpersonale. 3) de smaa Søilelevninger der fandtes, stod oppe i det søndre Taarn: (fig. 14). De sorte Punkter ere

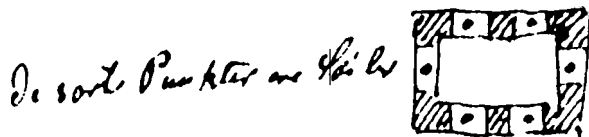

Fig. 14. Plan af Domkirkens sydvesttårn i højde med de fundne vinduer. Principskitse af Tholles i brev til svigerfaderen 1869.

Søiler 4) At faae den store Klokke op har jeg tænkt paa; den tages op førend Trappen mures, men jeg har ogsaa tænkt paa hvorledes man kan faae den ned igen hvis den engang skulle lide Skade; ned ad den murede Trappe kan den slet ikke komme; men jeg vil bringe den ind i Galleriet og gjøre det første Fag Triforier saaledes at en Søile kan tages ud og Klokken bringes ud derigjennem og ned i Kirken. 5) Med Hensyn til »Orglets Gulv og Balustrade« (jvfr. 3); der bliver ingen Ballustrade, Brystværnet dannes af det Baand der gaar hen under Triforierne. Nu troer jeg at jeg har besvaret de opstillede Spørgsmaal; men jeg haaber engang i Vinter at sende et lille Prospect hvorpaa man ikke alene seer Domkirkens Vestfacade men mit hele store Projekt til hele Pladsen, der endnu er i sin Begyndelse... [herefter følger en omtale af nogle af Tholles andre arkitektarbejder, hvor det nye Rådhus optager ham meget. Brevet slutter] ... Ja nu slutter jeg for denne gang med Mange Hilsener baade til den »store og den lille Familie« fra Mathilde, Marie og Deres hengivne

Jul. Tholles

De lange citater i det foregående er ikke alene bragt på grund af deres værdi som dokumentation af den gamle kirkes udformning, men også fordi de viser de forskellige overvejelser under færdiggørelsen af nybygningen. Denne er jo nu mere end 100 år og værdig til at få sin historie skrevet. De sideløbende restaureringer/ombygninger af Lunds domkirke har således i Lauritz Weibull's »Lunds Domkyrka. Dess ombyggnad 1860-1880« fået en dækkende behandling.

Manden bag arbejdet her var arkitekt Helgo Zettewall (1831-1907). Han følger 1860 Brunius på posten som ansvarlig (se note 3 og 23), men har langt mere vidtgående planer. Således nedbryder han omkring 1870 hele vestfronten – og bygger op igen i en stil, der ikke ligger langt fra resultatet i Viborg. – Mon han har kendt til Nebelongs ombygningsforslag?

6. Fundene i sydtårnet

I det foregående er Tholles fund af de seks vinduer med midtsøjler i det søndre tårn nævnt flere gange (jfr. fig. 11). Med Høyens dom: *Efter branden 1501* (se det citerede fra »Mindesmærket« i afsnit 4) dalede interessen, og de fundne detaljer finder ikke engang plads i det nye tårn. Som antydnet flere gange i det foregående er vi i dag ikke så sikre på dateringen af katedralbyggeriets slutfase til omkring 1170. De i-gangværende undersøgelser tyder på, at vi må rykke færdiggørelsen af langhuset til omkring 1200, måske senere (25), og selvfølgelig bør vi ikke udelukke, at vestfronten kunne være afsluttet i tegl. Herved får Tholles fund fornyet interesse: *var de 6 vinduer rester af en oprindelig romansk situation?*

Hertil må vi sige, at et afgørende bevis udgør det overleverede bevismateriale ikke, men meget tyder i den retning. Hvis sydtårnet var en genopførelse af et ældre kvadratisk tårn i granit efter branden 1501, ville man vente at finde genanvendte granitkvadre i større omfang oppe i murværket, hvilket ikke var tilfældet. – Og hvorfor skulle man ændre oprindelig kvadratiske tårne til rektangulære?

Vi vælger altså at betragte de rektangulære vesttårne som den oprindelige afslutning af det langstrakte katedralbyggeri. Tholles beskrivelse fra februar 1868 af fundsituationen i sydtårnet kommer herved til at indtage en nøglestilling i dokumentationen. Men fin-

des der andre – og eventuelt bedre beskrivelser?

Her melder sig umiddelbart muremester Gullev (se ovenfor i afsnit 2) som en central person. Kun få af sine undersøgelser fik han publiceret (26), men hans mange beskrivelser, opmålinger og tegninger af byens kirker og kirketomter er i disse år genstand for registrering og publicering (27).

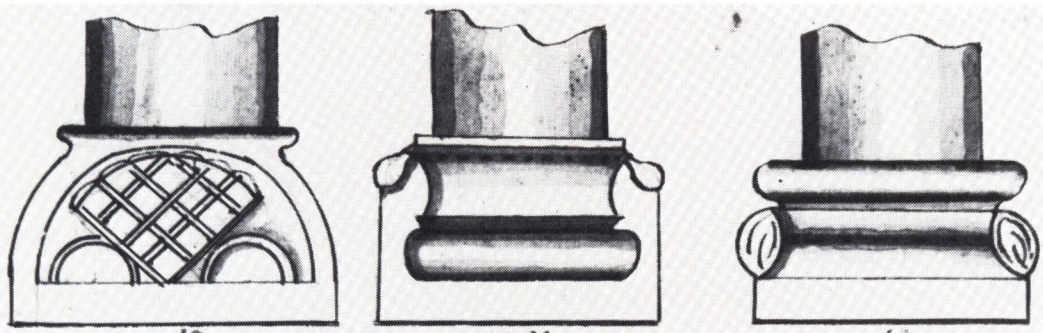
Og netop i den eneste artikel, han fik offentliggjort om Domkirken, finder vi et afsnit, som behandler fundet i sydtårnet. Artiklen »Bidrag til Viborg Domkirkes Reparationshistorie nærmest i det 18de Aarhundrede« udkom 1871 i »Samlinger til jydsk Historie og Topografi«s tredje bind. Efter en kort gennemgang af kirkens ældste reparationshistorie komme han til tiden efter de store brande 1501 og 1567:

At Kirken efter denne Brand er undergaaet betydelige Reparationer, især paa Taarnene, fremgaaer navnlig deraf, at disse, som skulde bære Spiir af 45 Alens Længde, maatte være meget solide, og det ser ogsaa nu ved Nedbrydelsen ud til, at det nordre Taarn da er bleven ganske ombygget og det søndre Taarn forsynet med en indvendig Beklædningsmuur for at styrke det. Disse Spiir begyndte omtrent 16 Alen nede i Taarnenes Muurværk for i Storm at drage Tyngde af dette. Ved denne Lejlighed mistede Taarnene en Prydelse, som de forhen havde havt, nemlig nogle anbragte Arkader med Granitsøiler med Fodstykker og Kapitæler, mod Vest 2 Søjler og mod Syd 1 Søjle; lignende Arkader fandtes i Hovedskibet.

Gullevs beskrivelse giver ikke noget klart billede hverken af byggeforløb eller datering. Hans omtale af en *indvendig* beklædningsmur kan være en fejlskrivning for *udvendig* (jf. Tholles beskrivelse i brevet fra 11.2.68). – Videre havde vi gerne set en tegning af situationen fra Gullevs hånd – for eksempel et lodret snit gennem murværket, så vi fik et mere nuanceret indtryk af måden spirene var forankret på. Gullev gengav ofte sine iagttagelser i tegning, men i hans såkaldte »store manuskript« på Viborg Stiftsmuseum (28) finder vi blot en udtegnning af 3 af de fundne baser fra tårnet (fig. 15). Manuskriptet er for størstedelens vedkommende færdigskrevet i Gullevs alderdom i 1880'erne, og store partier er afskrifter og omredigeringer af ældre arbejder. Gullevs tegning af baserne bygger på ældre forlæg – som vi i dag ikke kender.

Baserne er tegnet på en side med flere detaljer, hvor nr. 1-9 er kapitæler fra gallerierne og fig. 10-12 er »Brudstykker af Fodstykker fundne i det søndre Taarns Muur ved Nedbrydelsen 1867«. Gullevs lidt ubehjælpelige streg gengiver de tre baser med klare, men overdimensionerede detaljer, så vi blot med besvær identificerer dem med de tre, som Tholle tegner i februar 1868 (jf. fig. 11).

Fig. 15. Tre baser fra sydvest-tårnet. Tegning i Gullevs »Store manuskript«.

Men blev nu stykkerne indsat i tårnet, som det blev påstået i artiklen i Viborg Stifts-Tidende 1869: *hvoraf en del kan bruges igen*. Ak nej! De to baser nederst på Tholles tegning finder vi i dag uden inventar-nummer på Viborg Stiftemuseum (fig. 16), mens den øverste

Fig. 16. To baser fra Domkirkens sydvest-tårn. Opbevares på Viborg Stiftemuseum uden nummer. Foto: J. V. 1980.

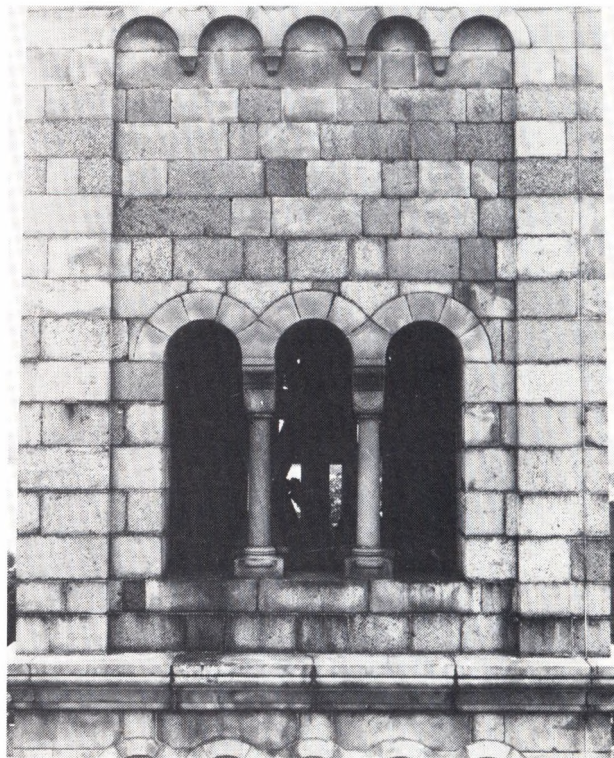
Fig. 17. To kapitæler fra Domkirkens sydvest-tårn, hvor den ene var anvendt som base. Opbevares i dag i kirken. Foto: J.V. 1977.

kapitæl – sammen med en tilsvarende – befinder sig løst under kirkens penkekiste (fig. 17). De er begge portal-kapitæler med en noget forvirret ornamentik på to sammenstødende sider. Om de *begge* er fundet i tårnet, kan vi ikke afgøre fra Tholles brev. De kan have siddet i en portal i kirken, måske et sted i tårnernes adgange til gallerierne eller området over forstuen.

Alle kapitæler og baser i tårnene blev nyhugget til genopførelsen – bortset fra to kapitæler, som sidder

Fig. 18. Øverste stokværk i Domkirkens sydvesttårn set fra nord. De to kapitæler er de eneste ikke nyhuggede i de genopførte tårne. Har de oprindeligt siddet i tårnene? Foto: J.V. 1974.

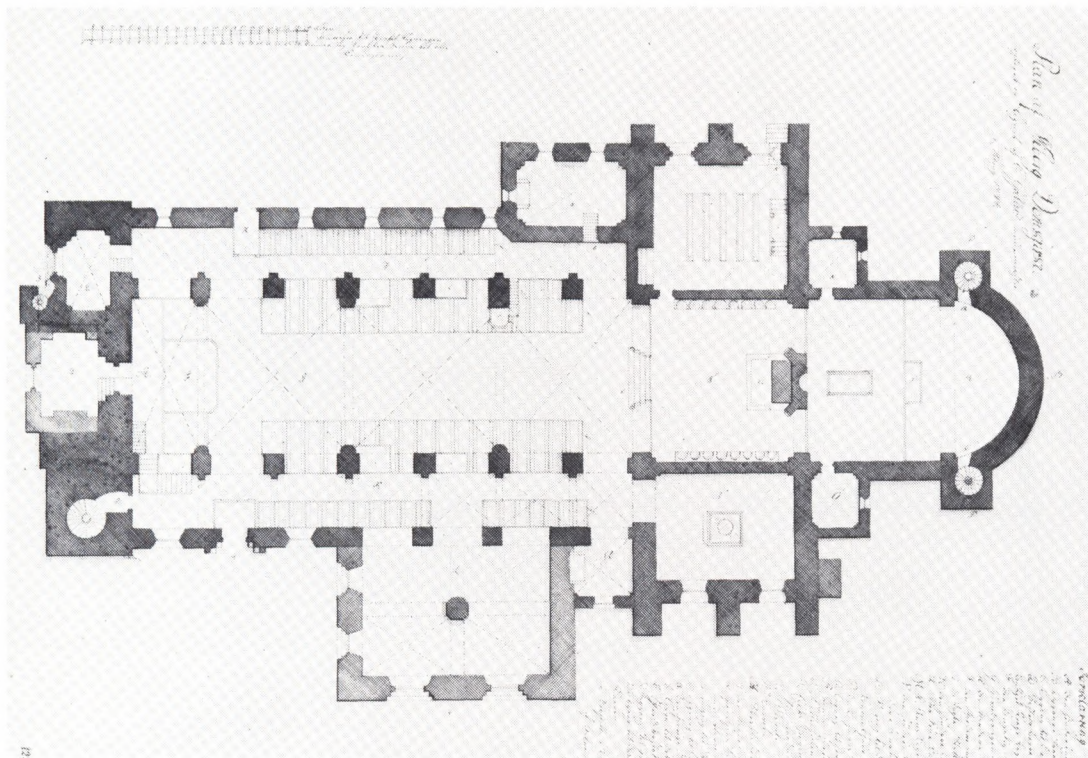
nordligt i det søndre tårn. Disse er enkle terningskaptæler uden ornamentik (fig. 18). Deres genanvendelse kunne tyde på, at de er fundet i tårnet, men det fortæller vore hjemmelmænd ikke noget om.

Hermed skulle vores nuværende viden om fundene i tårnet være opsummeret. – Vi har set, at man ved genopførelsen undlod at tage hensyn til visse af de gjorte fund og iagttagelser. Baggrunden herfor ligger klart i Høyens datering af byggeriet til før indførelsen af tegl. Ved denne påstand har vi sat et spørgsmålstegn, men giver det overleverede dokumentationsmateriale holdepunkter for en rimelig alternativ løsning?

7. Vestfronten

I det foregående er Høyens beskrivelse af vestfrontens tilstand citeret efter »Danske Mindesmærker«. Men sammenholdes denne beskrivelse med grundplanen sammesteds (tavle XIX) finder vi flere åbenbare divergenser (fig. 20). Planen, som er dateret 1859, må være udarbejdet efter Nebelongs originalopmåling fra samme år. Men beklageligvis mangler netop denne

Fig. 19. Plan af Domkirken ved muremester Gullev 1844. Opmålingen er kommet til Nationalmuseet med Høyens efterladte papirer. Har Høyen bestilt planen hos Gullev allerede i 1840-erne til et planlagt arbejde om bygningen? – Bemærk Gullevs kontante opfattelse af »nyt og gammelt« i vestfronten. Mål 1:500.

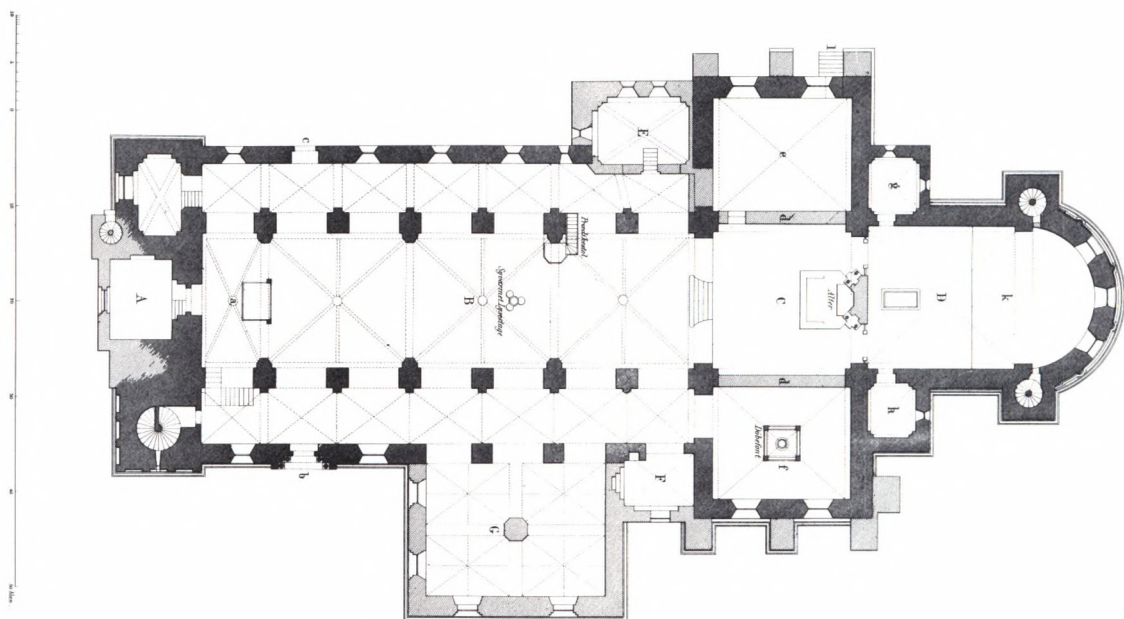
plan (B1) i rækken, så vi må nøjes med det sekundære litografi i »Mindesmærker« (29).

På planen er oprindeligt murværk markeret med en mørk skravering, mens senere tilføjelser er lysere. Vestfronten er generelt mørk, og blot mindre partier omkring forhallen mellem tårnene er lyse. Således er det nordre tårn vist mørkt (oprindeligt) – selvom både Høyen og Nebelong var helt klar over dets meget kraftige ombygning. Endvidere er overgangen mellem nyt og gammelt vist ganske diffust – åbenbart på grund af Nebelongs usikkerhed i tolkningen af de komplicerede

forhold. Her havde vi gerne set planen korrigeret efter iagttagelserne under nedbrydningen 1868.

Murermester Gullev tegnede gennem sin lange antikvariske virksomhed flere planer af kirken (30). Uden at vi skal lægge for meget i hans forskellige udgavers skraveringer af vestfronten, kan vi som eksempel vise hans plan fra 1844 (fig. 19), hvor tolknin-

Fig. 20. Plan af Domkirken 1859. Reproduceret efter tavle XIX i »Danske Mindesmærker«. Forlægget har været Nebelongs opmåling B1, som nu synes bortkommet.

GRUNDPLAN AF DOMKIRKEN I VIBORG.
1859

gen af senere murværk (lys skravering) er langt mere kontant end Nebelongs fra 1859.

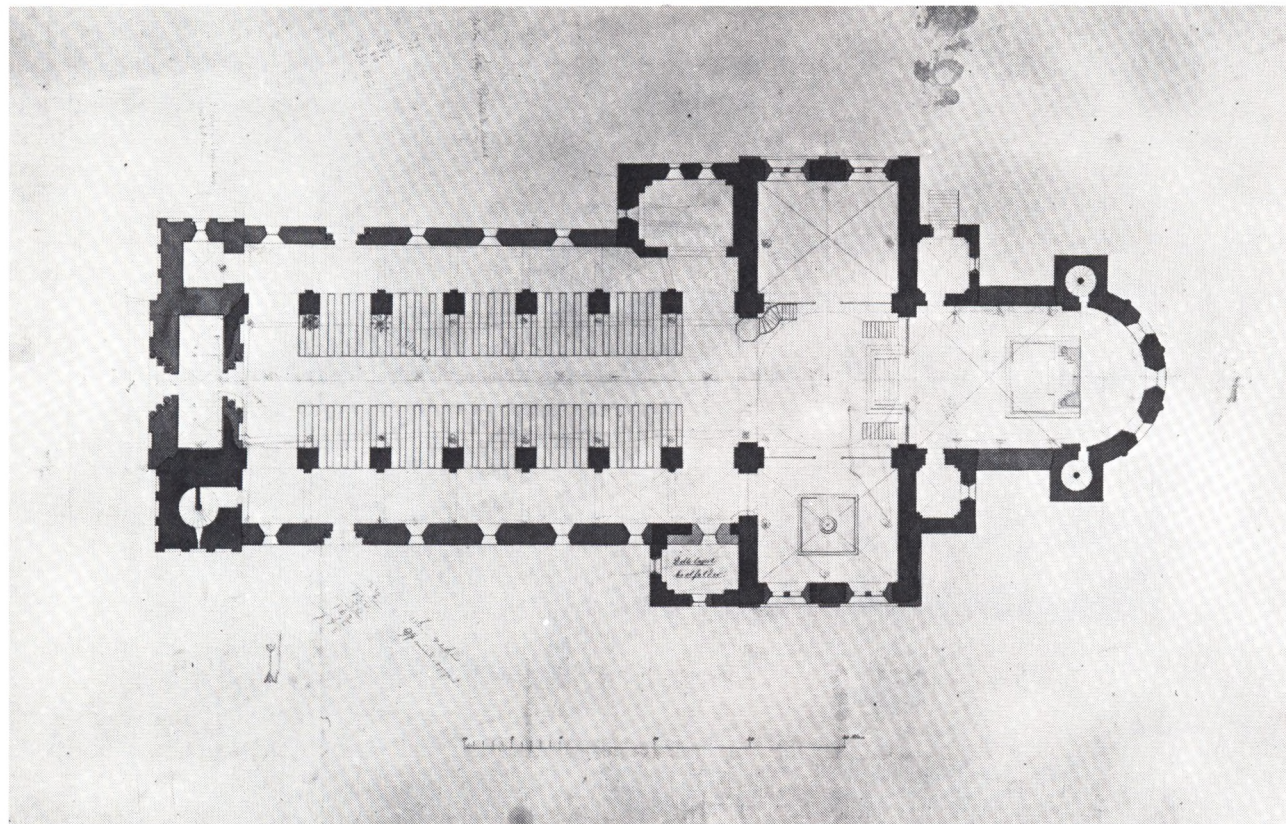
Opstalter og snit fra før restaureringen (af Gullev, Nebelong og flere) underbygger det stærkt følte behov for en mere dækkende dokumentation under nedbrydningen, og sammenfattende må vi konstatere, at det samlede dokumentationsmateriale ikke overbevisende retfærdiggør løsningen: at ændre de rektangulære vesttårne til kvadratiske.

På ét punkt retter man »restaureringen« ind efter de løbende bygningsarkæologiske iagttagelser. Det

drejer sig om midtpartiets fremspring. Efter Tholles udgravning 1865 (fig. 10) forskydes vestgavlen en anelse vestpå i forhold til Nebelongs originale forslag fra 1859 (fig. 21). Men bredden i nord-syd bibeholdes.

Begrundelsen herfor var klar og velbegrundet. Kragbåndet i sydtårnets nordre blænding (fig. 1) fort-

Fig. 21. Nebelongs restaureringsforslag 1859 – B2 – af Domkirken. Bemærk tilføjelserne i blyant, specielt forlængelsen af vestfremspringet. De to kapeller i nord og syd udgik ved den endelige genopførelse. Mål 1:500. Originalen på Landsarkivet i Viborg.

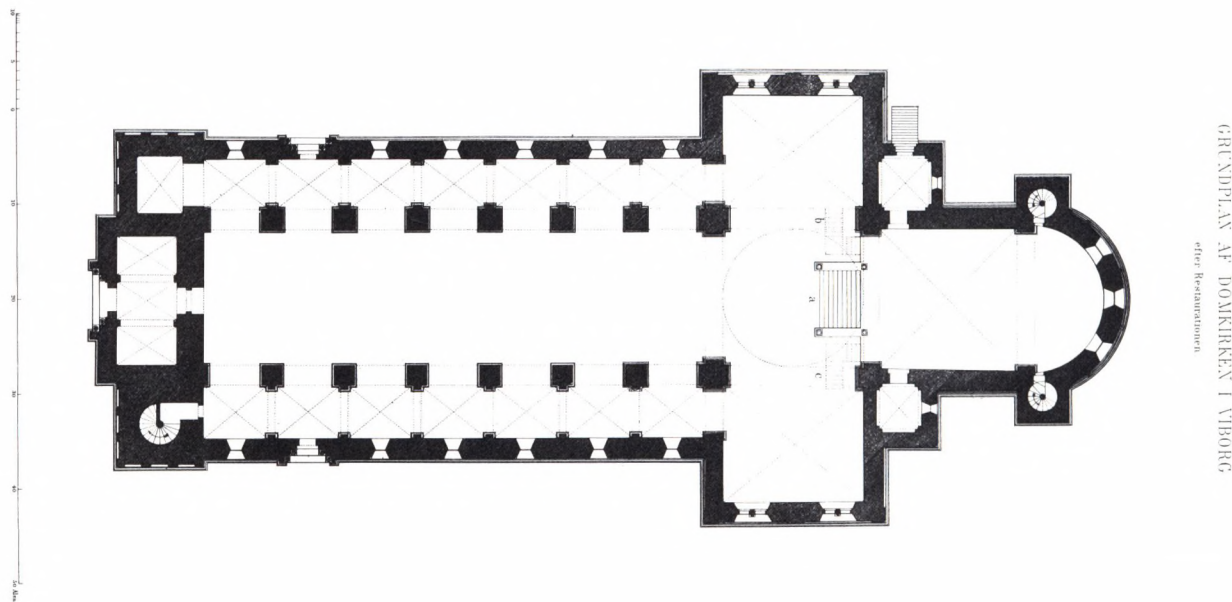

satte vestover på den flade stræbepille-lignende for-
tykkelse af tårnet. Det samme var tilfældet med den
profilerede sokkel (31), og det må anses for sikkert, at
vi her står overfor rester af fremspringets sydside.
Herved blev fremspringet af samme bredde som midt-
skibet, hvilket passede fint overens med forholdene i
Ribe. – Her var argumentationen i orden!

Resultatet af de første overvejelser offentliggøres
hurtigt i »Mindesmærker« plan XXIII (fig. 22), mens
den endelige løsning bliver lidt anderledes – bl.a. får
vestindgangen 6 søjler (fig. 23) i modsætning til »Min-
desmærkers« 4.

Vi skal her ikke yderligere kommentere Høyens for-
svar i »Mindesmærker« for den valgte løsning af vest-
partiets nærmere udformning. Forhallen mellem tår-
nene får fladt loft, og rummet ovenover åbnes østpå –
ind mod midtskibet – med en stor bue. Det herved

*Fig. 22. Plan af Domkirken. Reproduceret efter »Danske Mindesmærker«
tavle XXIII, som udkom 1867. Forlængelsen af vestfremspringet er nu kommet
med. Derimod er 1859-forslagets 6 søjler i portalen reduceret til 4. Kapellerne
er nu endelig bortelimineret.*

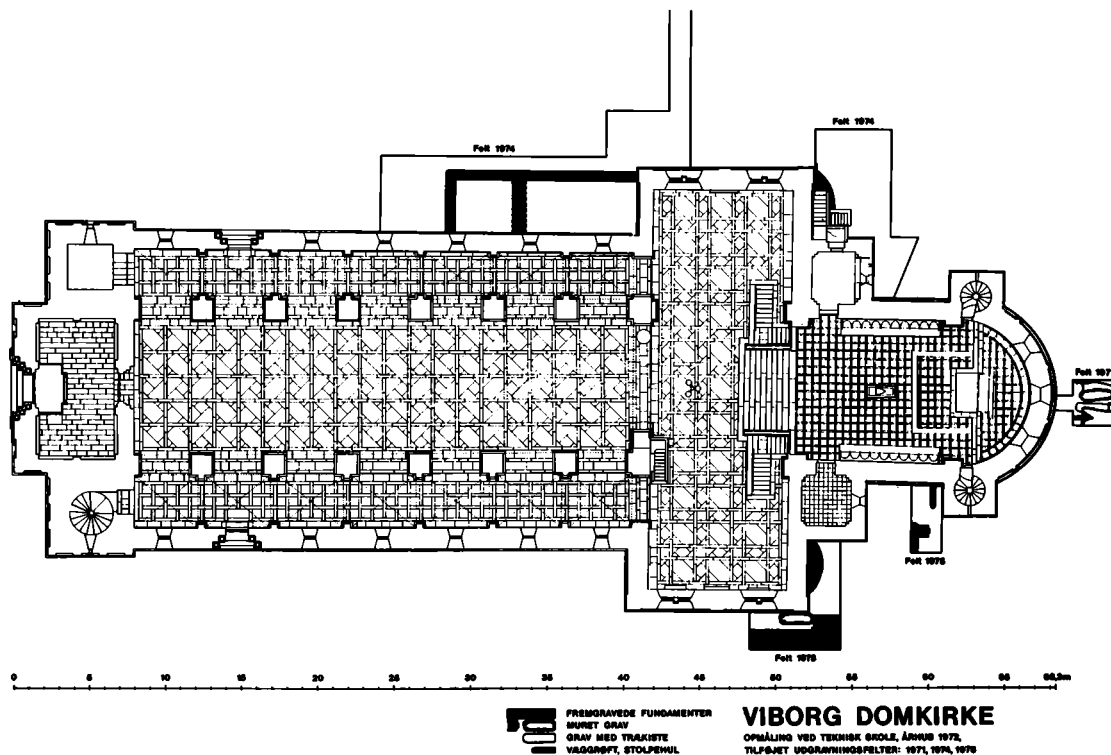

fremkomne vestgalleri, hvor orglet placeres, kan udmærket afspejle en oprindelig middelalderlig situation. Høyen nævner selv, at murværket over niveauet ved båndet under skibets gallerier overvejende er i tegl. Det nybygges i overensstemmelse med restaureringens ånd i granit. Det vil her føre for vidt at inddrage endnu flere diffuse og måske tilfældige iagttagelser fra dette område. Men det skal blot tilføjes, at der blandt Høyens papirer på Nationalmuseet findes flere afsnit, der beskriver den tykke mur, som danner østafslutning i tårnene og samtidig er vestmur i langskibet (32).

8. Vestportalen

I midten af det fremskudte vestparti placeres den 6-søjlede portal (fig. 9 og 23). Baser og kapitæler er skarpthugne pasticher med forbillede i galleriernes og sydportalens originale stykker – på samme måde som

Fig. 23. Plan af Domkirken efter restaureringens færdiggørelse. Opmåling ved Århus Tekniske Skole 1971. 1859-forslagets 6 søjler i portalen er genindført. Mønsteret i kirkens indre er gulvet i kalksten lagt efter reparationsarbejdet i 1950-erne. Mål 1:500. Originalen i Domkirkens arkiv.

resultatet blev i nord- og sydportalerne. De sidste steder indsatte man løstfundne romanske tympana, mens man i vest valgte at nyhugge en kedelig korsprydet overligger.

Der havde ellers været al mulig grund til også her at indsætte et middelalderligt stykke fundet i nærheden, nemlig en luxuria-prydet tympanon, som nu opbevares på Viborg Stiftsmuseum. Den består i dag af to

fragmenter (fig. 24) hvoraf det største blev tegnet af Magnus Petersen 1886. Tegningen, nu på National-

Fig. 24. Tympanon i Viborg Stiftsmuseum (VSM 7326). To øgler dier en kvinde. De to fragmenter er fundet i Latinerhaven umiddelbart vest for Domkirken. Foto: Poul Pedersen 1974.

museet, er forsynet med tegnerens forklaring: »Granit-
 basrelief i Viborg Museum (Fragment)« og bagpå en kort
 beretning: »Dette Fragment sad tidligere nederst i det Steen-
 dige, der omgiver haven ved Viborg Cathedralskole, på det
 sted, hvor Diget umiddelbart støder til Skolebygningens Facade.
 Da jeg forlod Viborg i Efteråret 1835, sad Stenen endnu
 på det omtalte Sted. Den 4de November 1886. A. Strunk«. –
 Placeringen har været det nuværende »Latinerha-
 ven«s gærde umiddelbart vest for kirken. – I 1945 er
 det mindre fragment fundet ved gravning i haven
 (VSM 7326).

Fundstedet er altså meget tæt på Domkirken, men
 dette bør dog ikke være afgørende for en nærmere
 forbindelse. Der findes derimod en indre lighed, som
 her bør drages frem. Under kvinden finder vi et mær-
 keligt motiv, hvis enkelte elementer genfindes på en
 kapitæl i Domkirken. Motivet på vor tympanon kan
 karakteriseres som et todelt blomsterbundt, som stiger
 op fra en kugle. Blomsterne til højre er hjerteformede,
 til venstre er de nærmest palmetter.

Det er helt de samme elementer, vi finder på den
 ene side af det omtalte kapitæl (fig. 25), som i dag
 sidder helt østligt i skibets nordre galleri. Begge steder
 er motiverne kranset af en perlestav. Vor kapitæl er en
 portalkapitæl – ornamenteret på to sammenstødende
 sider. Den anden (fig. 26) viser et palmetmotiv, som
 svarer helt overens med det, som fandtes på sydporta-
 lens 4 kapitæler (før ombygningen), og som i deres
 materiale (blød Bremer-sandsten) nok er indført di-
 rekte fra Ribe, hvor helt identiske stykker sidder i
 Domkirken (33). Vor aktuelle portalkapitæl er også af
 sandsten, men af en hårdere og mere grålig art.

Sammenstillingen af de to stenarbejder – tympanon
 og kapitæl – er måske noget dristig, men den åbner
 mulighed for at inddrage endnu to kapitæler, som i
 dag opbevares på Viborg Stiftsmuseum, men tidligere

Fig. 25. Kapitæl i Domkirkens nordre galleri. Den er ornamenteret på to
 tilstødende sider, og er altså oprindelig bestemt for en portal-kirkens vestpor-
 tal? Den anden ornamenterede side ses på fig. 26. Bredden er 36 cm. Foto:
 Poul Pedersen 1974.

Fig. 26. Kapitæl i Domkirkens nordre galleri. Palmet-motivet svarer i sin
 udformning helt til sydportalens kapitæler før restaureringen. Se figur 25.
 Foto: Poul Pedersen 1974.

lå i kirken (34). De er begge noget fragmenterede terningkapitæler af granit og har på to sammenstødende sider det kendte palmetmotiv, mens de andre nok har været glatte. Den ene svarer i mål og udførelse til vor sandstenskapitæl i galleriet, mens den anden er lidt mindre og af en noget simplere udførelse.

Vi vover altså at foreslå, at Domkirkens vestindgang har været prydet med luxuria-tympanet og kapitæler med det fra sydportalen kendte palmetmotiv. Vi skal her ikke komme nærmere ind på den idé-mæssige baggrund for en sådan placering af luxuria-motivet, men blot påpege, at det ikke er uden paralleller (35).

9. Udgravning 1974

Efter afslutningen på indsamlingen af det ovenfor fremlagte ældre dokumentationsmateriale måtte den naturlige fortsættelse blive en arkæologisk undersøgelse. Anledningen hertil bød sig 1974 i forbindelse med nedlæggelse af lynaflederkabler rundt om Domkirken. Den smalle grøft blev i vest udvidet på 4 punkter, som var valgt for på rimelig måde at kontrollere den nyopførte vestfronts udformning. Samtidig fik vi et indtryk

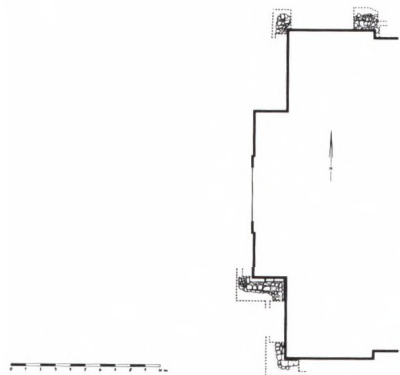

Fig. 27. Plan over de undersøgte felter ved Domkirkens vestende 1974. Mål 1:500.

af den måde, hvorpå fundamenterne var udbedret og forbedret i 1860'erne. Planen over udgravningerne gengives her noget forenklet (fig. 27).

Der blev gravet 4 mindre felter: 2 op til det nordre tårn og 2 op til det søndre. Det viste sig, at forløbet af det ældre fundament stemte fint overens med placeringen af murene ved genopførelsen. Men omfattende udbedringer slørede mulighederne for at vurdere, om det nuværende fundament-forløb overalt svarede til middelalderens. Dog kunne vi i feltet i hjørnet mellem det søndre tårn og det fremskudte midtparti kontrollere, at fundamenterne, som Tholle afdækkede 1865 (fig. 10) virkelig havde dette forløb – også længere nede.

Forstyrrelser af forskellig art (udbedringer m.v.) umuliggjorde en datering af fundamenterne – i hvert fald indtil det trods alt ret dybe niveau, vi gik. Her dukkede undergrunden frem i bundfladerne, men stratigrafiske iagttagelser af væsentlig betydning for bygningshistorien kunne ikke dokumenteres. – Det kan dog ikke udelukkes, at mere omfattende frilægninger vil kunne give mere nuancerede resultater.

Til slut skal her blot nævnes et enkelt fund i forbindelse med disse udgravninger. Det drejer sig om en kors-prydet kvadersten, som var placeret som hjørnesten i plinten under soklen på det søndre tårn (fig. 28). Hele partiet var omsat, men stenens plads er muligvis den oprindelige – og korset kan således opfattes som en slags udvendigt indvielseskors (fig. 29).

Fig. 28. Felt ved Domkirkens syd-vesthjørne set mod nord. Plinten under soklen er frilagt, på den vestligste kvader anes et indhugget kors. Foto: J.V. 1974.

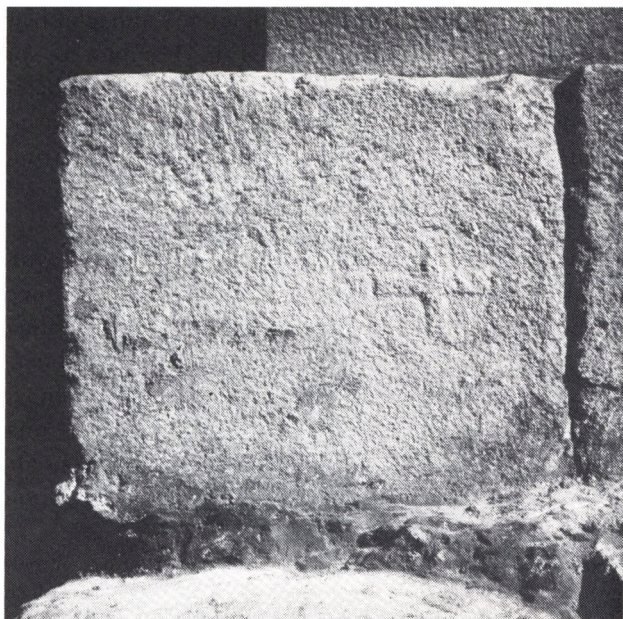

Fig. 29. Kvaderen med det indhuggede kors i kirkens sydvesthjørne. Foto: J.V. 1974.

10. Datering

Tidsfæstelsen af slutbyggeriet i vest må knyttes nøje sammen med dateringen af kirkens langskib, for det er indlysende, at byggeforløbet i hovedsagen må have været fra øst mod vest. – Vi skal her ikke komme nærmere ind på de overvejelser, der ligger til grund for omdateringen af langhusets færdiggørelse, som forfatteren mener er foregået tidligst omkring 1200.

Et væsentligt led i argumentationen er påvisningen af, at tegl har spillet en betydelig rolle i byggeriet. Blandt andet var flere af sideskibenes hvælv – om ikke alle – slået i tegl med krydsribber (halvrundt tværsnit) og en slutsten af granit i midten (36). Sådanne hvælv-

typer finder vi i tilslutning til den senromanske teglstensarkitektur i Jylland (Øm kloster, Århus Domkirke).

Vestfronten må følgelig være bygget færdig engang i senromansk tid – lad os foreløbig sige 1200-1250. Hermed er ikke sagt, at den ikke er fuldført efter det oprindelige planskema. Sydtårnets blændinger kan udmærket være en tidligere arkitekts idé, og vi har Høyens ord fra 1830 for, at der havde været den samme sokkelprofil (karnis, se fig. 2) på sydtårnet »og hele Langhuset til Korset«.

Vi kan altså fastslå, at kirken i sin grundplan færdiggøres i overensstemmelse med tidligere fastlagte planer. De foreliggende oplysninger tillader dog ikke at følge byggeforløbet i alle nuancer. Dog synes det, som om teglen bliver udnyttet i stadig større omfang, jo længere frem mod vest man kommer. I det søndre tårn finder vi således mod syd det nederste af blændingerne opført i granit, det øvre i tegl (jf. Høyens bemærkning 1830 i notesbogen s. 73 – fig. 2). Højere oppe synes der næsten udelukkende at være benyttet tegl – bortset fra detaljer i vinduer og døre.

En nøjere datering af tårnbyggeriet tillader det forhåndenværende bevismateriale ikke. De fundne granitdetaljer i sydtårnet (fig. 16-18) frembyder her ikke nogen større hjælp. De lader sig selv næppe datere nøjere end til (sen?)-romansk tid, og de kan endelig udmærket være genanvendt materiale. Vinduernes form (fig. 11) giver heller ikke grundlag for en indsnævring af dateringen.

Skulle vi pege på en person, som kunne komme på tale som ansvarlig for byggeriets slutfase, må vi uvægerligt gå til den kendte bisp Gunner. Han kom til Viborg 1222 fra et embede som abbed i cistercienserklosteret Øm, og han lod sig begrave 1251 i Domkirken i det gamle Kelds kapel mod nord (fig. 3 og 20).

Det vil føre for vidt at videreføre denne noget luftige argumentation, og vi vælger at slutte med forslaget, at domkirke-byggeriet sluttes under bisp Gunner i kvartsekklet 1225-1250 (37).

11. Forholdet til Ribe – rekonstruktion

Det fremsatte dateringsforslag svarer til, hvad der inden for de senere år er gjort gældende for søsterkirken i Ribe. Efter de nye undersøgelser dér har langskib og tårne et byggeforløb, der ligger påfaldende nær Viborgs. Resultaterne er under publicering i »Danmarks Kirker« og vi behøver blot at påpege, at der i det delvis bevarede *Mariatårn* var anvendt tegl. Dette – sammen med vestgavlens portaldetaljer – underbygger en datering af slutbyggeriet til omkring 1225 (38).

I Ribe springer vestfrontens midtparti meget længere frem foran tårnene end i Viborg, så forhallen bliver kvadratisk. Sidemurene er påfaldende kraftige – som var de planlagt til at skulle bære et højt bredtvirkende midtparti (bredere end midtskibet!), hvortil knyttede sig spinklere sidetårne.

I Viborg synes forholdene at tale for en anden løsning. Begge steder tilstræbte man en monumental udformning, men mens det var midtpartiet, der blev fremhævet i Ribe, var det tårnene, der blev prioriteret i Viborg. Vi kan kun gisne om grunden til disse forskelligheder i de to stiftskatedraler, hvis slutbyggeri ellers synes at forløbe påfaldende parallelt i begyndelsen af 1200-årene.

Vi ved ikke meget om *indretningen* i de to kirkers vestpartier, men det vil være rimeligt at tænke sig, at der mellem tårnene begge steder i første stokværk var planlagt gallerier med åbninger ind mod kirken. Sådan har det været i utallige af de store forbilleder i Tyskland, hvor disses *vestværker* var forbeholdt bygherren (39).

Tilsvarende forhold – omend i mindre målestok – finder vi meget ofte i Skandinavien. Litteraturen om emnet vokser år for år, samtidig med at vores forståelse af kirkebyggeriets grundlæggende mekanismer ændres radikalt (40). Vi skal derfor her blot søge at indkredse *baggrunden* for vore 2 kirkers forskellige vestafslutninger.

I Ribe opholder kongen sig ofte på sin borg – det senere Riberhus – tæt ved kirken, og det kan ikke udelukkes, at galleriet mellem vesttårnene var beregnet til ham og hans følge (41). Derfor er det planlagt stort og imponant. – I Viborg har vi inddraget bispnen i

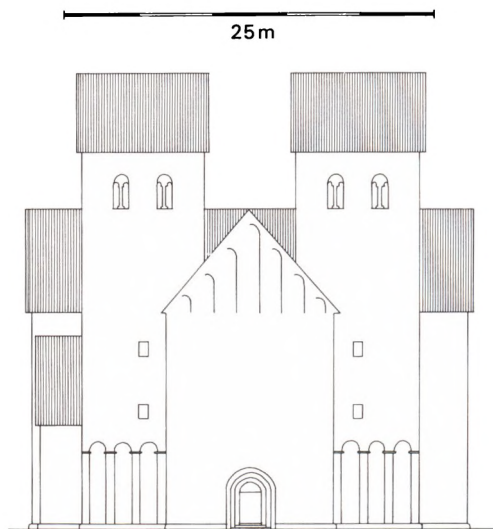

Fig. 30. Rekonstruktion af Domkirkens vestfront som den kan have set ud efter sin første færdiggørelse i begyndelsen af 1200-årene. Meget er usikkert som højden af midtpartiet og den deri siddende portals nøjere udformning. Ligeledes er tårnenes tagudformning helt hypotetisk. Men hovedindtrykket må nærme sig det rigtige. Efter tegning i Vellev 1981. Mål 1:500.

byggeriets slutfase. Om det nu rettelig er den berømte Gunner (1222-1251), der er ansvarlig, eller hans mindre kendte forgængere omkring 1200 bør i denne forbindelse ikke være afgørende. Bispens behøver ikke så fremtrædende en plads i vest, og følgelig bliver midtgalleriet mindre end i Ribe, og tårnene bredere – for at opnå en tilsvarende monumentalitet?

Denne noget firkantede argumentation kan ikke underbygges direkte gennem vort overleverede skriftmateriale, men den kan benyttes i et forsøg på at forstå *baggrunden for arkitekturen*, og her synes det større europæiske materiale at kunne inddrages med held. – Pladsen tillader ikke her at føre argumentationen videre, vi vælger derfor at slutte med en tegning af Viborg-katedralens vestfront (fig. 30), som den efter den ovenfor fremlagte dokumentation og efterfølgende spekulative argumentation *kan* have set ud ved kirkens første færdiggørelse (42). Efter den anden færdiggørelse 1876 fik den en udformning, som afspejler en ny tids opfattelse. Vi kan kalde denne for *professor Høyens kirke*.

Noter

1. Uddraget er citeret efter et udvalg af Høyens breve udgivet af J.L. Ussing 1872.
2. Den 2. august 1831 bevilligede kongen ham efter ansøgning »400 Rd. aarlige af den til Videnskabers og Konsters Fremme bestemte Fond med Forpligtigelse til at udarbejde Danmarks Konsthistorie«. Understøttelsen modtog Høyen hele sit liv som et supplement til sin gage ved Kunstakademiet. Værket kom aldrig, måske fordi hans selvkritik øgedes med hans stadigt voksende kendskab til monumenterne. Men i sine breve og især i sine notesbøger, nu på Nationalmuseet, nedfældede han et væld af iagttagelser, som i rigeligt mål retfærdiggør den årelange støtte. Her ligger for kunst- og arkitekturhistorikere et enestående dokumentationsmateriale, som endnu ikke er blevet behandlet i samlet form.
3. Høyens samtidige svenske kollega Carl Georg Brunius (1792-1869) er i 1974 blevet midtpunkt for en omfattende analyse af

tidens kunst- og arkitekturstrømninger: »Drømmen om medeltiden« af Bo Grandien. – Brunius' bemærkelsesværdige indsats – blandt andet med Lund domkirke – belyses i forhold til de livskraftige »nygotiske« strømninger ude i Europa. – De trods alt væsentlige arbejder i Viborg nævnes næsten ikke i Grandiens værk (som ellers kommer vidt omkring), og grunden hertil kan kun findes i det forhold, at periodens arkitekturhistorie for Danmarks vedkommende mangler en dækkende beskrivelse af sin »drøm«.

4. Han sluttede sit ophold i Viborg 10. september. Jævnfør brevene i Ussings udgivelse fra 1872.
5. De 12 sider i notesbog IX er 64-74, idet der er 2 side 72. Notesbøgerne opbevares på Nationalmuseets anden afdeling. Hvorledes de er havnet der, er i dag noget uklart. I Ussings levnedsskrivelse fra 1872 læses side 188: »Og dog tør vi trøstigt sige, at hans arbejde paa Danmarks Konsthistorie har været saare frugtbringende. Det vil sees i hans Dagbøger, som en Kreds af hæderlige Medborgere har skjænket til det historisk-topografiske Archiv;...«
6. Brevet findes på Landsarkivet i Viborg: Viborg Bispearkiv C 2-709. Stiftsøvrighedens journalsager 1830.
7. Kalkerne er, noget beklippede, klæbet op på papir og forsynet med notater, blandt andet citerer fra A.C. Krogs: »Samlede Efterretninger om Viborg Bye« (1779), som var det nyeste værk, hvor Høyen kunne hente oplysninger om Kirkens historie.
8. Domkirkens inspektionsarkiv C 610-4 Kirkeregnskaber 1723-1808 fol. 167: »Til Magister Hasse for at forfærdige en Tegning af Domkirken 20 rdr.«. Bygningskonduktør N.J. Israelsen takkes for hjælp med identifikationen af Høyens kalker.
9. Kapellet var oprindelig en tilbygning stiftet af Dronning Margrethe 1393.
10. Vellev 1972, 1978 og 1980.
11. Høyen nævner Gullev i sin notesbog. De bevarede kontakten hele livet.
12. Det omfattende materiale opbevares i Rigsarkivet: »Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsen. Kontoret for Kirkesager. Akter vedr. Viborg Domkirkes Restaurering 1859-78«.
13. Dette ses bl.a. af »Forhandlingsprotocol for Viborg Domkirkes Inspection« på Landsarkivet i Viborg (C 610-34).
14. Foredraget er ikke bevaret, men vi har et referat ved Jacob Helms skrevet mange år efter i Kunstbladet 1898: »Høyen i hans Forhold til vore Kirkebygninger«.

15. Tegningerne er i dag fordelt mellem Landsarkivet i Viborg og Nationalmuseet. – Materialet er opdelt i to dele, således at der til en tegning »før restaurering« hører en tilsvarende »efter restaurering«. Hvert sæt består af 2 grundplaner, 1 længdesnit, 2 tværsnit samt kirkens ydre i opstalt i vest, øst, nord og syd. Opmålingerne – på store ark opklæbet på lærred – er nummereret med bogstaver og tal, således at A1, B1 ... gengiver situationen før restaurering, mens A2, B2 ... forestiller de tilsvarende partier efter den foreslåede restaurering. Af opmålingerne »før« findes den ene plan (A1) på Nationalmuseet, mens den anden målt højere oppe (B1) er bortkommet (se fig. 20). Snittene og opstalterne samt hele sættet »efter« findes på Landsarkivet i Viborg. – En del af Nebelongs originale måleblade til »før« samt nogle dubletter og alternativer til »efter« findes dog på Nationalmuseet, hvor de er indkommet 1872 og indskrevet under nr. 1247b: Tegninger af Viborg Domkirke før Restaurationen (:den totale Ombygning. 8 Blade) og 1247c: Nebelongs Restauration af Viborg Domkirke. 16 Blade.
16. Situationen E2 findes i en lidt ændret udgave på Nationalmuseet – se note 15. Det er den tegning, der er bragt af Mackeprang 1909 side 105 med følgende billedtekst: »J. Nebelongs oprindelige Forslag til Domkirkens Ombygning«. – Mackeprang har ikke haft kendskab til materialet på Landsarkivet!
17. Der ligger på Landsarkivet i Viborg flere forskellige planer og snit, der belyser forholdene. Arkiv nr. Pl.T. 345-14.
18. Oplysningerne ligger på Viborg Stiftsmuseum under j.nr. 6/1954.
19. Brevet ligger i Kunstakademiets samling af arkitekttegninger. Se note 24.
20. Høyen var selv klar over tidspunktet for teglens indførelse blandt andet gennem fundet af blypladen i Valdemar den Stors grav, som berettede, at han benyttede tegl i sit byggeri ved Dannevirke.
21. Udgravningerne er foretaget 1971, 74, 75 og 80 med en planlagt kampagne 1981. Undersøgelserne 1971 er fremlagt af Vellev 1971 og 1972, mens en bredere gennemgang af hele kirkens bygningshistorie findes i Vellev 1978.
22. Protokollen opbevares på Nationalmuseet, en kopi beror hos Menighedsrådet, og afskrifter af de enkelte syn sendtes til Ministeriet – se note 12.
23. Ledelsen af restaureringen i Lund var efter Brunius (se note 1) overtaget af Helgo Zettersval, som var virksom 1860-80. Fra 1868 og frem blev hele vestfronten nedrevet og genopbygget som det var tilfældet i Viborg – og også her uden en fortløbende arkæologisk registrering. – Et forsøg på nytolkning af vestfrontens ældre bygningshistorie findes i Cinthio 1957 s. 93 ff.
24. Fr. Chr. Olsen, som indtil 1866 havde været rektor på Katedralskolen i byen. – Brevet findes sammen med en lang række andre breve til familien på Det Kgl. Bibliotek, hvortil de er kommet omkring 1975. – se note 19.
25. En grundigere dokumentation herfor findes i Vellev 1978.
26. I to artikler i »Samlinger til jydsk Historie og Topografi«: 1868 (om sognekirker og klostre i Viborg) og 1871 (den nedenfor omtalte artikel om Domkirkens reparationshistorie).
27. Vellev 1972 og 1980.
28. VSM 21D. – Manuskriptet er for tiden ved at blive renskrevet, så de mange oplysninger kan blive lettere tilgængelige.
29. Planen er sikkert forsvundet i forbindelse med dens omtegnning på det litografiske firma. Se note 15.
30. Disse er alle registreret og afbildet i Vellev 1978.
31. Se blandt andet oplysningerne om vestfremspringet i Stifts-Tidende 19.8.1869 ovenfor.
32. Høyen var påfaldende stærkt optaget af dette bygningsafsnit. Blandt andet foretog han udhugninger i murværket, og tegnede flere snit gennem væggen.
33. Disse kapitæler er behandlet af Vellev 1969.
34. De er afbildet i Storck 1903 tavle 60 fig. F og K. De spændende danske palmetkapitæler savner en generel behandling. Jf. Møller 1979 s. 92f. og Vellev 1978.
35. En fremragende luxuria-fremstilling finder vi på Gosmer kirkes tympanon. Den findes bl.a. afbildet i Norn 1968 foto 20.
36. Slutstenene kan anes på fotografier taget før nedbrydningen. Se Vellev 1976 billede 13. En nærmere behandling af emnet findes i Vellev 1978.
37. Gunners eventuelle betydning for det senromanske teglstensbyggeri i Viborg er behandlet af Nielsen 1974.
38. Møller & Moltke 1965. – Elna Møller har meddelt, at hun i Ribebindet af »Danmarks Kirker« fastholder denne datering. Elna Møller takkes for diskussioner om kirkearkæologien gennem årene.
39. Emnet er stort og kompliceret. Flere indgange til videre læsning findes i stovværket om de Rhinske kirker ved Kubach & Verbeek 1976.
40. Her skal blot henvises til Nyborg 1979, hvor det retslige aspekt ved kirkebyggeriet er indgående behandlet.
41. Det må betones, at denne teori er ganske hypotetisk. Kongens

forhold til Ribe by er behandlet af Olsen 1975.

42. Den videre betydning af den ovenfor foreslåede sene færdiggørelse af Viborg-katedralen skal ikke behandles her. Blot skal det påpeges, at en del uklare forhold i landsdelens kirkebyggeri synes at kunne forklares gennem det ovenfor skitserede byggeforløb af stiftets hovedkirke. Emnet er behandlet i Vellev 1978.

Litteratur

- Cinthio, E.: Lunds domkyrka under romansk tid. Lund 1957.
Grandien, B.: Drömmen om medeltiden. Lund 1974.
Gullev, Chr.: Bidrag til Viborg Domkirkes Reparationshistorie nærmest i det 18de Aarhundrede. I: Samlinger til jydsk Historie og Topografi. 1871.
Høyen, N.L.: Viborg Domkirke. I: Danske Mindesmærker. Bd. 1. København 1869. – Høyens tekst udkom 1868, mens tavlerne udkom 1863, 65, 67 og 68.
Høyens breve. Sc: Ussing 1872.
Kubach, H.E. & A. Verbeek: Romanische Baukunst an Rhein und Maas. Bd. 1-3. Berlin 1976.
Mackeprang, M.: Domkirkens Historie. I: Viborg Domkirke. Udgivet paa Foranledning af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet under Ledelse af Kunstforeningen i Kjøbenhavn. København 1909.
Møller, E.: Er moderen jævngammel med døtrene? I: Festskrift til Harald Langberg. Nationalmuseet 1979.
Møller, E. & E. Moltke: Ribe domkirke. I: Traps Danmark, 5. udg. Ribe amt, 1965.
Nielsen, E.L.: Viborg Sortebrødrekirke. En teglstensbygning fra biskop Gunners tid. I: Viborg Stifts årbog 1974.
Norn, O.: Jydsk granit. København 1968.
Nyborg, E.: Enkeltmænd og fællesskaber i organiseringen af det romanske sognekirkebyggeri. I: Festskrift til Harald Langberg. Nationalmuseet 1979.
Olsen, O.: Nogle tanker i anledning af Ribes uventet høje alder. I: Fra Ribe Amt. Bd. XIX. 1975.
Storck, H.: Jyske Granitkirker. København 1903.
Ussing, J.L.: Niels Laurits Høyens Levned med Bilag af Breve. Bd. 1-2. København 1872.
Vellev, J.: Væk altsammen. I: Skalk 6/1969.

- samme: Bygningsproblemer i Viborg Domkirke. I: Bidrag 1 til Viborgegnens topografi og historie. Viborg 1970. = Fra Viborg amt, 34. årg., Viborg 1969.
samme: Viborg Domkirke – krypt og gravplads – et tolkningsforsøg. I: MIV 1, Viborg 1971.
samme: Vibjergensere. I: Skalk 5/1971.
samme: Murermeister Gullev – Viborgs første byarkæolog. I: MIV 2, Viborg 1972.
samme: Viborg Domkirke – nedrevet og genrejt – fotografier 1863-1876. Viborg 1976.
samme: Den romanske Viborg Domkirke. Bd. 1-2. Utrykt specialeafhandling ved Aarhus Universitet. Århus 1978. Er planlagt til udgivelse i ændret form 1982-83.
samme: Viborgs middelalderlige topografi – belyst med udgangspunkt i murermeister Gullevs kirkearkæologiske undersøgelser. I: MIV 9, Viborg 1980.
samme: Professorens kirke. I: Skalk 1/1981.
Weibull, L.: Lunds Domkyrka. Dess ombyggnad 1860-1880. Malmö 1953.

Fig. 31. Slutsten af granit. Opbevares uden fundoplysninger på Viborg Stiftsmuseum. Foto: J.V. 1980.